

NYA ARGUS

Hundrafjärde årgången

Nr 10 • 2011

Tema: Helsingfors

Helsingforsbor beskådar en zeppelinare som passerar över staden den 24 september 1930.

Kommentarer / Trygve Söderling: Förlagsmonopol

Jessica Parland-von Essen: Helsingfors – en stad och dess rum

Matti Klinge Helsingfors och finska staten

Jessica Parland-von Essen Helsingfors. Ögonblicksbilder av staden från fyra sekler

Ur arkiven / Lars Sonck, Huru det bygges i Helsingfors / Strandpromenader

Valter Thomé, Bertel Jung i Helsingfors / Eliel Saarinen och Stor-Helsingfors

Kommentar 2011 / Vilhelm Helander Alltid aktuell arkitekturdebatt

Anja Kervanto-Nevanlinna Den moderna stadens lockelser

Fredrik Lindberg Förorternas återkomst

Tom Östling Hamsuns år i Helsingfors

Per-Erik Lönnfors En kvinna från Rödbergen

Panoptik / Nalle Valtiala Aurora Karamzin firar karneval på Boulevarden

Lösnummer 5 €, i Sverige 50 kr.

REDAKTION:

Huvudredaktör: Trygve Söderling

Redaktionssekreterare: Yasmin Nyqvist

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Barbro Holmberg

Jessica Parland-von Essen, Martina Reuter, Tom Sandlund, Charlotte Sundström,

Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Ombud i Sverige: Thomas Henrikson, Lill-Jans plan 2, S-114 25 Stockholm

Manuskript till nya.argus@kolumbus.fi

eller till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn + 358 (0)9 759 25 92

eller Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo, tfn +358 (0)45 6713327

Prenumerationer, honorar, arvoden och annonser: Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo

E-post: nya.argus@kolumbus.fi

Hemsida: <http://www.kolumbus.fi/nya.argus>

Prenumerationspris: ½ år 40 € ½ år 25 €, i Sverige ½ år 400 kr, ½ år 250 kr

Annonser: ½ sida 100 € ½ sida 70 € ¼ sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: DABAFIHH IBAN: FI10 8000 1400 1020 76

I detta nummer medverkar

Vilhelm Helander	professor emeritus, arkitekt, Helsingfors
Bertel Jung	arkitekt, stadsplanerare (1872–1946)
Anja Kervanto-Nevanlinna	docent, stadshistoriker, Helsingfors
Matti Klinge	professor emeritus, Helsingfors
Fredrik Lindberg	arkitekt, Esbo
Per-Erik Lönnfors	författare, Helsingfors
Yasmin Nyqvist	fil.mag., redaktionssekreterare för Nya Argus, Åbo
Jessica Parland-von Essen	fil.dr, temaredaktör för detta nummer, Sjundeå
Lars Sonck	professor, arkitekt (1870–1956)
Trygve Söderling	fil.dr, huvudredaktör för Nya Argus, Helsingfors
Valter Thomé	arkitekt (1874–1918)
Nalle Valtiala	modersmållärare, Grankulla
Tom Östling	journalist, Karis

Omslagsbilden: "Zeppelininen begapas". Helsingfors Stadsmuseum, bildarkivet

KOMMENTARER: TRYGVE SÖDERLING

Förlagsmonopol

1. NÄR MANUSKRIFTET till Tove Janssons tredje muminbok 1947 blev refuserat av Söderströms gick hon till Schildts – och blev antagen. De två första böckerna, utgivna på Söderströms, hade sålt knackigt. *Trollkarlens hatt*, däremot, blev ett stort genombrott för Mumin – och för Schildts.

Man kan fråga sig om Mumin alls hade utvecklats till global världsmakt om inte alternativet Schildts funnits till hands den gången. Och man kan fråga sig om det utan Mumin idag hade funnits något Schildts att 2012 fusionera med det Söderströms som 1947 tänkte så förnuftigt, rationellt, ekonomiskt.

2. DEN 3 OKTOBER I ÅR offentliggjorde ägarna dekretet om ett finlandssvenskt förlagsmonopol. I och med det avslutas en epok: Söderströms grundades 1878, Schildts 1913. Också andra aktörer har förstås funnits i bilden, men den speciella dynamiken mellan de här två, länge relativt jämnstora förlagshusen kom alltså att existera i nästan ett sekel. Man saknar kon när båset är tomt, man inser att flerstämmigheten varit värdefull. Det är litet som med språk.

3. TYDLIGARE ÄN VANLIGT plockade debatten efter förlagskuppen fram två skilda förhållningssätt till relationen mellan kultur och pengar. Hypotetiskt kunde de två motsatta paradigmen kallas för ”ekonomisk”(?) kontra ”kulturell”(?) rationalitet (jag återkommer till frågetecknen). I det tysta sägs många författare ha knutit näven i fickan, men offentligt vågade bara en handfull yttra sig, bland dem

i radio Vegas *Kulturtimmen* Mikaela Strömberg och Monika Fagerholm, i *Hufvudstadsbladet* Henrik Jansson, Tove Appelgren, Claes Andersson.

På grund av ägarförhållandena blev debatten rent principiell, alltså hopplös: pengarna har fattat beslutet, kulturens protester är maktlösa, patetiska. Huset är så att säga redan rivet.

Kvar finns behovet att förstå vad som hände, och varför det hände (jämför punkt 15–16).

4. EKONOMISK(?) RATIONALITET är det officiella huvudargumentet för sammanslagningen. Synergi, stark aktör, alla blir glada. Ur snävt ekonomisk synvinkel kan det också se så ut: det låter rationellt med ett kontor i stället för två, en hemsida, ett ADB-system, ett stånd på bokmässorna. Genom att slå samman bolagen tänker sig ledningen att inbesparingarna ska äta upp dels det minus som bägge boksluten på sistone uppvisat, dels tilläggskostnaderna för själva fusionen (inklusive, bland mycket annat, ett gyllene handslag åt Schildts avsatta VD). De utåt synliga fusionsgeneralerna Stig-Björn Nyberg (Schildts styrelseordf.) och Kaj-Gustaf Bergh (VD för Söderströms ägare Konstsamfundet) anser sig på sikt ha stärkt den finlandssvenska bokens ställning – alltså ett i sista hand kulturellt argument.

5. ENLIGT DEN KULTURELLA(?) LOGIKEN slutar balansräkningen annorlunda. På kulturfältet är mångfald en tillgång, likriktning ett minus och monopol likvärdigt med konkurs, på samma sätt som mono-

kultur i naturen öppnar för epidemier och utrotandet av en art gör den totala genbanken oåterkalleligt fattigare. Flera av de författare som tagit till orda har betonat det kulturella perspektivet, bland annat syftade Tove Appelgren nog på det när hon i sin *Hbl*-insändare 13.10 skarpt kritiserade "en kultur som alltid vet vad allting kostar, men inte har en aning om vad någonting är värt".

Också miljögifter, eller det frejdiga raserandet av gamla hus i finländska städer i synnerhet under 1960- och -70-talen, motiverades i tiden med "ekonomiska" argument. Poängen är att marknaden ofta är ett uselt instrument för att förutse vilket värde man decennier senare kommer att se i t.ex. rent vatten eller intressanta gamla hus. Rivningen av Eiffeltornet 1909 blev inte av, inte av estetiska skäl utan mest av en slump (det råkade vara användbart för telekommunikation). I dag vet vi att utgiften för den planerade rivningen hade varit en mycket dålig affär för Paris.

6. FRÅGETECKNEN efter benämningen av de två "rationaliteterna" beror alltså på att jag inte är övertygad om att kulturell rikedom automatiskt är dålig ekonomi. Jag misstänker alltså att fusionsgeneralerna inte räknar rätt, inte ens enligt sina egna premisser, och att en del av deras motiv snarare är omedvetna och irrationella. Ett förlag, inte minst ett semi-kommersiellt förlag som de finlandssvenska, fungerar annorlunda än ett varuhus som Stockmann eller en damunderklädskedja som Lindex (paralleller som Bergh och Nyberg dragit i debatten). Just den lilla skillnaden tvingades ledningen för det största finska förlaget WSOY att upptäcka den hårda vägen, när de på grund av interna konflikter under de senaste åren förlorade bland andra en uppskattad litterär redaktör och en rad kända författare inklusive bästsäljaren Sofi Oksanen. De som lämnat eller slängts av skeppet har talat om okunnighet, nonchalans och misskötsel av den skönlitterära avdelningen.

Enligt det "kulturella" paradigmet finns själva hjärtat och identiteten för ett klassiskt bokförlag här. Också snävt ekonomiskt sett är det dålig ekonomi att missköta sitt varumärke, sitt *brand*. Sara Ehnholm Hielm citerar i sin kolumn "Idealrealisation" i *Ny Tid* 4.11 den rikssvenske förlagsveteranen Per Gedin, som i ett annat sammanhang (tidskriften *Axess*)

skriver att det inte är ekonomer utan yrkeskunniga bokförläggare som ständigt har förnyat bokmarknaden. "Bokförlag som styrs av ekonomer med vinstmaximering som ledstjärna leder till en *lose-lose*-situation: både litteraturen och kommersen lider."

7. BÅDE SCHILDTS OCH SÖDERSTRÖMS har på sistone gått på minus, framhåller fusionerna, men skyller detta på sin framsynthet. Enligt *Hbl* 29.10 har vardera förlaget gjort förluster på 200.000–500.000 € per år, framför allt på grund av olönsamma investeringar. "Under tre år har båda förlagen tillsammans lagt ner en miljon euro på digitala läromedel och sålt för sammanlagt 150 000 euro", säger Söderströms VD Barbro Teir (*Hbl* 5.10). Det är anmärkningsvärt med tanke på att läromedlen annars varit en lönsam del av verksamheten, en guldkalv som "subventionerar" den skönlitterära utgivningen med kommuners och föräldrars skolbokspengar.

8. EN ILLVILLIG PERSON kunde få för sig att jämföra storleksordningen för de angivna förlustsiffrorna med t.ex. Konstsamfundets VD Kaj-Gustaf Berghs personliga förvärvsinkomster, som 2010 anges ha varit 465 000 euro (*Hbl* 1.11). Till detta kom kapitalinkomster på 76 900 euro. Under tre år alltså en hel del mera än förlagens sammanlagda förluster under samma tid.

9. INTRYCKET BLIR att felinvesteringar gjorts på basis av felbedömningar, kanske under inflytande av konsult-hype. Man drar sig till minnes de nu nedlagda så kallade livsstilsmagasinen *VOLT* och *Papper*, bägge baserade på orealistiska föreställningar om reklammarknaden för kommersiella media på svenska i Finland.

Förstås måste nya satsningar och djärva experiment göras. Det sorgliga är bara att det digitala famlandet plötsligt stöpts om till motivering för en reform som drabbar de analoga författarna i form av en dramatisk insnävning av deras rörelseutrymme.

10. TROTS ATT SAKEN INTE FRAMSTÄLLTS SÅ, är det som nu sker att Schildts förlag läggs ner och uppgår i Söderströms. Schildts omsättning är visserligen större än Söderströms, med bland annat finskspråkig utgivning. Men på grund av sitt mindre kapital

får Schildts nuvarande ägare enligt förhandsuppgifter bara en fjärdedel av rösterna i det nya förlagets styrelse. Också ur det ”kulturella” paradigmat synvinkel var Söderströms det starkare varumärket med en tydligare identitet – den identitet som skapas av förlagets författare och redaktörer.

11. MED DET RELATIVA MONOPOL som uppstår försvinner alltså en viktig kulturell dynamik. Fast hur stor har skillnaden förlagen emellan varit, egentligen? I en *Hbl*-ledare 3.11 nämner Mikael Kosk, som exempel på den flerstämmighet som nu försvinner, att bägge förlagen hösten 2009 gav ut var sin debattbok om klass. Just det exemplet pekar visserligen också på likhet.

Ekonomiskt sett har förlagen vilat i armarna på liknande aktörer, Konstsamfundet och Svenska Litteratursällskapet respektive Svenska Folkskolans Vänner. Ledningen för de här organisationerna lever i dag i i stort sett samma sociala och mentala miljö, en miljö där det också annars existerar bara ett alternativ: ett parti, en tidning, en bank, ett försäkringsbolag och nu alltså ett förlag.

Var konkurrensen mellan Söderströms och Schildts delvis en skenkonkurrens, lik den mellan Konstsamfundets dagstidningar *Hufvudstadsbladet* och *Nya Pressen* innan den senare lades ner i början av 1970-talet?

Till det kan man säga att även om de två förlagens profiler under senare år konvergerat, visar närhistorien att en viss tankediversitet kan uppstå också i det finlandssvenska rummet. 1960- och 70-talens kulturrevolutionärer – som sålde bra – fångades upp av Söderströms (Kihlman, Andersson, Tikkanen, Tikkanen, Forsström...), medan Schildts, som traditionellt dittills varit det ”finare” av de två förlaget, blev ett slags de lågmäldas alternativ (von Schoultz, Jansson, Carpelan...).

Ingenting säger att en liknande polarisering eller diversifiering aldrig kan återkomma. Ingenting säger heller att ett enda förlag förstår sig på skilda slags begåvningar lika väl som två. Exemplet Tove Jansson pekar åt annat håll.

12. MOTIVERINGAR HITTAS ALLTID. Delning, bolagisering, *outsourcing* av statsbolag – posten, järnvägarna, YLE, Alko – har motiverats med att fri

konkurrens är ett grundläggande värde i en marknadsekonomi. Om däremot kommersiella media – tidningar, tv-kanaler, förlag – fusioneras eller samlas i konglomerat, hävdar de att det är nödvändigt för lönsamheten och för att trygga starka nationella aktörer på en internationaliserad marknad. Nyliberalismen bekämpar monopol när de är statliga men har inget emot monopol när de är borgerliga. Den politiska dimensionen av den här själv motsägelsen är inte svår att se.

13. SETT UR ETT STÖRRE PERSPEKTIV fungerar de finlandssvenska förlagen som *indie*-bolagen i rockbranschen: fångar upp nya förmågor, sköter de första publiceringarna. För de flesta finlandssvenska författare stannar det där, för en handfull blir det en startbana till större förlag på större marknader, Sverige, finska Finland, världen. Ingen av de ”stora” finlandssvenska författarna har ändå inlett sin karriär direkt via t.ex. Norstedts eller WSOY. Det säger något om de lokala förlagens, snart förlagets, nyckelställning i den kreativa processen.

14. I SLUTET AV OKTOBER (26.10) sände jag in nedanstående korta tanke till *Hbl*:s debattspalt:

”Hufvudstadsbladet har, som sig bör, publicerat kritik från författarhåll mot det planerade förlagsmonopolet. På ledar- och nyhetsplats har Hbl däremot ett problem, eftersom tidningens ägare Konstsamfundet också är huvudägare av Söderströms, som Schildts enligt planen ska uppgå i.

När Helsingin Sanomat i fjol skrev om storförlaget WSOY:s interna kris var tidningen noga med att varje gång särskilt påminna om att HS och WSOY (ännu vid den tidpunkten) ingick i samma mediekonglomerat. Det är korrekt journalistik, och hederligt mot läsarna, att vara tydlig om sina bindningar. Yttrandefriheten är inte helt fri. I rättsfall behöver en nära släkting inte vittna mot den åtalade. Det är etiskt viktigt att Hbl på motsvarande sätt öppet jävvar sig när det handlar om det s.k. SS-förlaget.”

Texten publicerades inte, men lästes kanske internt. Mikael Kosks ovannämnda ledare (3.11) försågs nämligen med den varudeklaration som jag efterlyste.

15. VARFÖR DETTA PARADIGMSKIFTE i hur ägarna tänker på förlagens uppgift? Varför har det förment ekonomiska paradigmet tagit överhanden (och naturligtvis inte enbart i den finlandssvenska förlagsvärlden)? Antagligen samverkar här en "långsam" och en "snabb" process.

Den *långsamma* processen visar sig bland annat som en förändring i vem som anses kompetent. Den avancerade och nyanserade "finkulturen" (inklusive skönlitteraturen) spelar i dag inte samma system-

"Borde Schildts och Söderströms förlag slås ihop?"

– *Det är en jättedålig idé. Det är viktigt med konkurrens. Det är bra med förlag med skilda profiler. Sedan kan man nog samarbeta."*

– *Barbro Teir, nybliven VD för Söderströms, intervjuad i Hbl 18.12.2007*

"Verksamhet som strävar efter samhällets och medborgarnas förtroende bör vara möjligast öppen. Åtnjuter en institution skattefrihet pga. sin allmännyttiga verksamhet är det inte oskäligt att denna verksamhet kan och bör granskas av samhället."

– *Konstsamfundets VD Kaj-Gustaf Bergh, www.konstsamfundet.fi/bergh*

"För en ägarandel på fyrtio procent betalade Schildts enligt Svensk Bokhandels beräkningar omkring 23 miljoner kronor till Alfabetas moderbolag, som ägs av Dag Hernried."

– *Däromkring rör det sig, bekräftar Schildts styrelseordförande Kristoffer Grönholm. Så småningom tror vi att det blir en lönsam investering."*

Det har det hittills inte blivit. Första året Schildts var delägare var aktieutdelningen 314 000 kronor. Det skulle ge Schildts 126 000 kronor. Med den takten kommer det ta 182 år innan Schildts fått tillbaka sina investerade pengar."

– *Svensk Bokhandel 2.11.2005 (<http://h-79-136-125-91.na.cust.bahnhof.se/nyheter/rekorddyrt-förlagsköp>)*

legitimerande och -debatterande roll som för 50 eller 100 år sen. De som bestämmer om kulturen (eller samhället i stort) behöver därför inte längre skriva essäer och tillhöra kulturen; det räcker med att verka kompetent på ekonomi.

En symbol för förändringen var när *Bonniers Litterära Magasin*, en gång analytisk telefoncentral för litteraturkritik på svenska, lades ner i början av 2000-talet. Trenden kunde kanske kallas för "postmodernisering", om man som Fredric Jameson ser postmodernismen som "senkapitalismens kulturella logik". Kulturens förvalterskikt har blivit post-kulturellt. Den mera ambitiösa delen av konsten har blivit en "guldkant" utan praktisk betydelse.

Uttunningen av ledarskiktets kulturella kompetens har i sin tur påskyndat den *snabbare* delen av processen. Med amatörer i toppen blir det lätt konstiga satsningar, som sen får slå mot en försummad och oförstådd kärnverksamhet – i fallet SOS till exempel det digitala debaclet, som av ägarna nu använts som svepskäl för att "rationalisera" bort tvåförlagssystemet.

16. NÄR BOKSLUTET GÅR PÅ MINUS måste man i normala fall skära ner. Att skära ner i en verksamhet som tidigare stadigt har vuxit tar alltid emot. För ledarskiktet fungerar en fusion på det psykologiska planet som en spruta heroin: den inger en behaglig illusion av att man fortsatt att växa. Bägge parter kan ju inbilla sig att bolaget blivit dubbelt så stort.

Problemet är att den sprutan kan tas bara en enda gång.

Ifall inte nästa fusion då blir med t.ex. WSOY eller Bonniers.

Motiveringar ("vi behöver muskler") kommer alltid att hittas.

17. LYCKLIGTVIS ÄR kommersiella aktörer i den verkliga omvärlden inte intresserade av olönsamma förlag, livsstilsmagasin eller TV-produktion på finlandssvenska.

Låt oss utnyttja det till vår fördel.

21.11.2011

Helsingfors – en stad och dess rum

VARJE STAD HAR EN SJÄL, en anda som är mer än summan av dess nuvarande invånare och utseende. En stad får sin själ genom den gemensamma historien, genom traditioner och minneskunskap. Själen föds då stadens rum formas, inte bara materiellt, utan också i människors medvetna och inte minst omedvetna uppfattningar om staden och av deras rörelser i dess rum. Staden är full av betydelser och historia, lager på lager i en väv som gör varje stad unik.

INKOMMANDE ÅR UPPMÄRKSAMMAS Helsingfors två sekler som huvudstad för Finland. Om det var militära, ekonomiska, politiska skäl eller bara den inflytelserika Gustaf Mauritz Armfelts avsky för Åbo, som i tiden gjorde att Helsingfors blev huvudstad, har det förekommit många synpunkter på. Det är egentligen meningslöst att tvista om vilket som var avgörande, eftersom alla dessa skäl talade för valet av Helsingfors till huvudstad. Stora delar av stadens kärna hade ju brunnit, intill staden fanns en av Östersjöområdets stora fästningar och i staden en synnerligen bra hamn. Helsingfors erbjöd möjligheter att bygga upp en ny stad i praktiken från grunden, vilket också gjordes med besked. Liksom det tidigare strömmat pengar från fransk-svenskt håll för fästningsarbetet, fanns det nu enorma summor att tillgå för att skapa en ny stad som präglades av kejsarens eget intresse för en offentlig, klassisk arkitektur. Samtidigt fick Finland en egen ekonomi, en egen stat, som en del av den kejserliga. Det var den statliga maktens klassiska språk som materialiserades i Helsingfors nya empirecentrum.

DEN SVENSKA TIDENS HELSINGFORS fick undan för undan ge vika för det nya maktcentret, det stora

torget kring vilket Senaten, Universitetet och Nikolajkyrkan samlades till en unik enhetlig maktens treenighet, i söder kompletterad av stadens rådhus. Först nu började man på allvar bygga i sten. Sveaborg var som militärområde otillgängligt för gemene helsingforsare och det var främst i stadens utkanter rester av den föregående epokens stadsrum fanns kvar. Kejsardömet och bildningen blev kraftigt närvarande i staden. Det var inte bara det Kejserliga Alexanders Universitetet som intog en ovanligt dominerade plats; man levde också en tid då den formella behörigheten blev allt viktigare för den växande tjänstemannakåren. I staden uppstod de första bokhandlarna och tidningarna. Man talade och skrev nostalgiskt om gamla tiders Helsingfors. Det var en stad som både såg annorlunda ut och kändes annorlunda. Trots att en stor del av människorna, familjerna, var de samma.

STADEN HAR VUXIT SEDAN DESS, i alla riktningar och i alla väderstreck, liksom i djupet och på höjden. Nya urbana rum har skapats. Nya moderna stadsdelar växte upp runt den gamla stadskärnan och stadens förvaltningsområde utvidgades när områden som Drumsö, Hoplax och Brändö införlivades med staden. Modernismens arkitektur skapade å sin sida skarpa snitt och brytningar i stadsbilden också inne i stadskärnan, men fick där stå sida vid sida med äldre stenhus.

PÅ SENARE ÅR HAR MAN, liksom på andra håll i Europa, börjat fylla ut områden som tidigare tjänade industrin, järnvägsområden och hamnar. Man har tyvärr inte alltid i Helsingfors utnyttjat existerande byggnader, en lösning som i många andra större

Helsingfors och finska staten

Helsingfors var från början alldeles klart en statens stad, hela dess historia präglas av statliga åtgärder och investeringar. Borgarnas näringar, stadens handel och industri, har varit beroende av staten intill sena tider. Helsingfors saknade från början ett egentligt Hinterland; dess historia kan inte beskrivas utgående från närlandskapets produktion och efterfrågan. Däremot har förhållandet till Estland/Livland och till Ryssland varit av avgörande betydelse.

Helsingfors grundades 1550 på kung Gustaf I:s (Vasa) befallning som en helt ny stad, för att bli ett mellanled för handeln från Holland och Tyskland till Ryssland och vice versa, och som rival till Reval och Narva. Det skulle bli en stor anläggning, i vars

syfte borgarna i flera andra finska städer befalldes att flytta hit – med sina handelsförbindelser och lager. Men efter att Reval och Estland kommit under svensk överhöghet 1561 bortföll statens direkta intresse för Helsingfors utveckling, den stora inflyttningen avstannade och de borgare som kommit från andra städer återvände.

Den nyaste forskningen (S. Aalto, opublicerat) visar, att Helsingfors ändå kom att utvecklas relativt gynnsamt så länge den omfattande rörelse som det i Ingermanland, Estland, Ryssland, Livland, Litauen och Polen förde kriget med smärre avbrott förorsakade under hela förra delen av det sjuttonde århundradet. Trupperna som samlats i hela Finland – Finland var ju en avgörande ”producent” av kri-

städer skapat nya trendiga områden som uppskattas av invånarna. I Helsingfors sitter traditionen av monumentalbyggen djupt, vilket resulterat i byggande i stil med Gräsvikens badrumsromantik eller den uppsplitande striden om de gamla magasinens vara eller icke vara i förhållande till det nya Musikhuset. Försöken att ur denna tradition skapa öppna, kommuniserande och inbjudande stadsrum har inte gett särskilt goda resultat. Den kala och dåligt fungerande Narinken, som folk skyndar över som en nödvändig och otrivsamt transportsträcka på väg till bussarna, är den ultimata manifestationen av detta.

och de beteendemönster och traditioner som skapar stadens liv. Havet, som förr omgav Helsingfors, har fått ge vika i Gloet och man har erövrat områden längs stränderna, men fortfarande har man, trots motsatta strävanden, lyckats hålla sig till ett förhållandevis lågt byggande i stadskärnan. I samverkan med havet gör det att Helsingfors är en underbart öppen och ljus stad, med en himmel som känns stor och hög och som förstärker det majestätiska i arkitekturen. Man känner att det är den av havet upplysta rymden som spänner över staden. Östersjöns dotter är inget dumt smeknamn för denna stad.

NYA TIDER OCH TANKAR har satt sin prägel på staden och bidragit till att forma de människor som levtt där

21.11.2011

gare, infanteri och kavalleri – skeppades över från Helsingfors, där stora lager av olika slags förråd var samlade.

Alldeles avgörande blev det år 1748 effektivt påbörjade projektet Sveaborg – den enorma i granit huggna fästningen med dess flottor. En hamn och redd för högsjöflottan och en bas för galär- eller skärgårdsflottan, med lager och förråd med allt som behövs för långvarig sjökrigsföring och en garnison på flera tusentals män. Sveaborg är det nästan enda stället längs med Finska viken där man samtidigt har en rymlig och skyddad redd och snabb tillgång till det öppna havet, samt skyddade skärgårdsfarleder och alldeles kort väg till fastlandet. Sveaborg uppstod, som författaren av dessa rader från och med 1998 i flera sammanhang velat framhålla, för anfallskrig mot S:t Petersburg. Hur annars förklara de enorma franska subventioner med vilkas hjälp företaget finansierades, och hur annars förklara varför Skanslandet, från vars höjd man kan beskjuta fästningen, lämnades obefäst? Sveaborg var ingalunda Gibraltars like i vår nord som Fänrik Stål påstår, tvärtom visste redan samtiden (enligt B. Lesch) att så inte var fallet, Sveaborg var inte ointagligt. Detta gällde speciellt vintertid, då isen förvandlade den till en inlandsfästning – men utan försvarsverk på inre sidan. Sveaborg kunde inte klara en vinterbelägring bland annat därför att man där inte hade och inte kunde ha kavalleri, som dock är oundvikligt om man vill storma ut från en belägrad punkt.

Sveaborg klarade sig inte heller som försvarsfästning, varken 1808 eller 1855. Även 1906 gav den av rebellerna intagna fästningen sig, liksom våren 1918. Däremot fungerade den just som avsetts i kriget 1788–1790, först som bas för det stora generalanfall som dock motades av ryssarna vid Hogland, och sedan som bas för hela det senare sjökriget. Detta svenska anfallskrig, fört med vida större emfas och flottnumerär samt manskap än något tidigare eller senare sjökrig mot Ryssland, har märkligt nog råkat i relativ glömska jämfört med andra krig. Först alldeles på sistone har flera delvis fint illustrerade arbeten utkommit och forskning rörande Sveaborgs historia kommit igång.

Det viktigaste statliga ingripandet i Helsingfors historia skedde i april 1812, då greve G. M. Armfelt kunde använda ”ett möjligheternas fönster” i mars–april 1812 och förmå kejsar Alexander I att fatta sitt beslut att förse Storfurstendömet Finland med en huvudstad.

Redan under lantdagen i Borgå hade huvudstadsfrågan väckts men överförs – som ett administrativt, inte lagstiftande ärende – till den exekutiva makten, monarken. En viss ”ryskorienterad” familje- och politikerrets, Tandefeltar, Rotkirchar med flera drev på saken, landshövdingen Fredrik Stjernvall blev den ledande påtryckaren, men av alldeles avgörande betydelse blev Armfelts insats.

Armfelt, som våren 1812 var det som senare kom att heta ministerstatssekreterare inför tronen och samtidigt tillfällig generalguvernör, universitetskansler med mera, var framför allt kejsarens förtrogne i viktigare ärenden än de finska affärerna. Men här ville Armfelt nu skapa en fungerande ny stat, ett särskilt Finland. Landet hade först 1808 varit en av Ryssland ”conqueterad provins”, sedan hade dess privilegier samt – i lämpligt omfång – dess lagar befästs våren 1809, och det hade fått en egen provinsregering samma höst. Sedan gammalt hade Finland den heraldiska graden av storfurstendöme: nu gällde det, enligt Armfelts världsåskådning, att ge dessa vaga ramar ett konkret innehåll. Detta skulle ske genom att man bestämde och byggde en – ståtlig – huvudstad för Finland.

Av central betydelse för Armfelt var att Åbo, även om där fanns en hovrätt, ett biskopssäte och ett universitet, inte kunde fylla denna uppgift (dessutom fanns i landet även ett andra biskopssäte och en annan hovrätt). Andan i Åbo var dålig, trång, inåtblickande och svensk – Armfelt skrädde inte ord då han beskrev detta ”nya Sodoma och Gomorrha” med dess dåliga luft, elaka fruntimmer, egoistiska tjänstemän och vad allt han bara kunde hitta på för att bevisa det omöjliga i att skapa en ny finsk statlighet och samhällsanda, identitet, som fortsättning på det gamla. Om Åbo var alldeles för svenskt, var Viborg, som just förenats med Storfurstendömet, å sin sida alltför ryskt. Den nya huvudstaden skulle, såsom den nya staten, visas upp som något nytt och mentalt självständigt. Manifestet om Helsingfors är framför allt en skrivelse som bevisar att Åbo är

omöjligt, nästan så att vilken annan stad som helst vore att föredra, men då Helsingfors nu hade Sveaborg och en förträfflig hamn och dess borgare redan hade visat sin kejsartrohet, så var det att föredra. Samtidigt fattades beslutet att Armfelts särskilda förtroendeman Ehrenström skulle leda arbetet med den nya huvudstaden – med nästan obegränsade ekonomiska fullmakter.

Dessutom låg ju Helsingfors ur rysk synvinkel i mitten av Finland, för det vara bara kuststräckan som betydde något.

Kejsaren hade lyssnat positivt till förslagen om Helsingfors, men avstått från att fatta beslut. Nu hade ett hemligt avtal med Sverige förhandlats fram och undertecknats – det blev offentligt redan på sensommaren genom det celebra Åbo-mötet mellan kejsar Alexander och kronprins Karl Johan. Dittills hade kejsaren uppenbarligen velat avstå från stora reformer i Finland: världskriget fortsatte och man kunde inte veta vad en slutlig fredskonferens skulle betyda. Eventuellt ett helt eller partiellt återlämnande av Finland liksom 1721 och 1743, kanske i utbyte mot något värdefullare. Nu blev det klart att Sverige avstod från varje revanschistiskt försök, Fredrikshamnsgården var tryggad. Man kunde gå vidare med Helsingfors-projektet – men Armfelt insåg att man måste handla snabbt. Om en vecka skulle kejsaren resa till Litauen, till fronten, och alla interna affärer fick vänta – i Finlands fall för det mesta till 1816. Helsingfors har Armfelt att tacka för allt – ett dröjsmål hade sannolikt hjälpt Åbo-partiet till seger!

Kejsarens Helsingfors, ”det nya Alexandria”, byggdes i första skedet av Ehrenström och Engel. Ehrenström stod för stadsplanen. Det enorma arbetet att spränga ett gatu-, torg- och hamnnät i den yttre skärgårdens hårda klippor inleddes, till enorma kostnader. Engel hade i S:t Petersburg fått se vad klassicismen kunde åstadkomma i form av stora publika och mindre privata byggnader, och hängav sig helhjärtat åt projektet. Kasärner, Senatshuset, Generalguvernörspalatset med mera uppstod, men de i den ursprungliga planen viktiga offentliga byggnaderna, ett stort kejserligt palats med park samt ett ständerhus, blev inte av; de skulle ha varit centrala för Finlands nya statlighet. Så långt ville kejsaren

ändå inte gå, erfarenheterna från Polen stödde inte den linjen. Storpolitiken ändrade kurs, Alexander behöll Finlands särställning men utvecklade den inte längre. Senaten hade just hunnit flytta och etablera sig i Helsingfors 1819 då Europa förändrades i konservativ riktning på grund av revolutionära rörelser.

Kejsar Nikolaj blev lika viktig för Helsingfors utveckling som sin äldre broder. För Alexander hade Ehrenström planerat ett paradstorg utanför slottet där vi nu har det lilla Sjötullstorg. Där skulle Alexandersstatyn stå. Under Nikolajs tid blev däremot Senatstorget huvud- och paradstorg. Senatshuset och Generalguvernörspalatset samt Högvakten stod visserligen färdiga när Alexander dog (eller försvann) 1825, men det var kejsar Nikolajs beslut att flytta universitetet med dess professorer och hundratals studenter till Helsingfors och ge det nya ståtliga byggnader, och det var han som ville att den enorma Nikolajkyrkan och det fantastiska universitetsbiblioteket uppfördes. Båda dessa senare var storartade paradbyggen som vida överträffade de praktiska behoven. Helsingfors hade ju just fått en ny luthersk kyrka (Gamla kyrkan), och boksamlingarna kunde ha kommit till rätta med mindre än ett tempelaktigt prestigebygge. Senatstorget med universitetet, Nikolajkyrkan och universitetsbiblioteket blev det centrum för Storfurstendömet som behövdes, och detta i samverkan mellan kejsar Nikolaj och arkitekten Engel, då redan chef för det som blev Byggnadsstyrelsen, samt den inflytelserika ministerstatssekreteraren greve Rehbinder, Armfelts efterträdare.

Huvudstaden fick visserligen nog ett kejserligt palats samt en kejserlig staty – men avsevärt mindre än det först planerades. Palatset och kejsarinnan Alexandras obelisk gjorde även Salutorget till en publik och statlig gata, men inte i samma storslagna anda som varit tänkt.

Om kejsarna Alexander och Nikolaj är Helsingfors stora välgörare och byggherrar – givetvis med finska statsmedel utom för den ryska militärens kaserner och sjukhus – så är Alexander II:s roll inte mindre än sin namne, farbroderns, eller faderns. Helsingfors hade vuxit på 1810- och 1820-talen med nybyggnadsverksamheten, vilken höll på att avta då Nikolaj-tidens nya stora offentliga byggnadsarbe-

ten fram till 1840-talet åter stod för tillväxten. Då stagnerade befolkningstillväxten, men Helsingfors utvecklades till landets centrum genom intellektuell och politisk verksamhet, främst inom och kring universitetet. Även om viktiga tidningar fortfarande utgavs också i Åbo och på andra orter, började Helsingfors tidningar betyda mera och mera, och studentungdomen med dess ledare började utvecklas till en politiskt medveten grupp i samhället. Denna utveckling upplevde sin första kulmen med den berömda Majfesten under revolutionsåret 1848, och fortsatte sedan under och efter Krimkriget.

Alexander II besteg tronen 1855, slöt fred med västmakterna 1856, och inledde en djupgående reformperiod i Ryssland och i Finland. Avgörande blev kommunikationerna, telegrafen och framför allt järnvägen och Saima kanal, vilka förband inlandet med kusten – det vill säga hela Saimen-området med Viborg 1856 och Tavastland med Helsingfors 1862. År 1870 blev banavsnittet Riihimäki-Kouvola-Viborg-S:t Petersburg färdigt och förenade södra Finland, Tavastland och Viborgs län med rikshuvudstaden och därigenom med hela europeiska kontinenten via Warschau och Berlin.

Järnvägarnas och kanalernas nya Finland förbands med Helsingfors och S:t Petersburg, och nya banor byggdes senare till Tammerfors och Uleåborg, till Kuopio och Kajana, till Villmanstrand, Sordavala och Joensuu. Helsingfors fick äntligen ett Hinterland, och en tillströmning av arbetskraft följde Helsingfors ekonomiska utveckling och sena industrialisering i spåren.

Utvecklingen av kommunikationerna motsvarades av den nya statlighet som lantdagen stod för. När Alexander II i september 1863 själv reste till Helsingfors, liksom sin farbror 1809 till Borgå, för att öppna lantdagen, lade han grunden för en parlamentarisk utveckling av Storfurstendömet. Detta betydde ett avgörande steg för landet och för Helsingfors betydelse och identitet som huvudstad. Snart nog kunde staden ta en klart ledande ställning inte bara i statsadministrationen och den akademiska utbildningen, utan även i politiken, pressens och konstens värld, genom befolkningsökning samt genom sin importhamn.

När sedan S:t Petersburg upphörde att vara Finlands rikshuvudstad 1917 och de ekonomiska banden till Ryssland samtidigt nästan helt upphörde, stärktes Helsingfors roll ytterligare. Igen var det alltså statliga händelser och beslut som påverkade Helsingfors. I samma anda gick den befolkningsökning, som följde efter uppgivandet av Karelen 1944.

Man kan tänka på mer eller mindre konstgjorda huvudstäder som S:t Petersburg, Washington, Ankara och Brasilia: alla huvudstäder har på något sätt påverkats av sin statliga roll, åtminstone genom offentliga byggnader, ofta även med stadsplaneändringar som i Paris eller Finlands gamla huvudstad Stockholm. Huvudstäderna intar ett speciellt kapitel i stadshistorien.

MATTI KLINGE

Helsingfors. Ögonblicksbilder av staden från fyra sekler

[...] Nu sedan såsom (dedh Gudh vari klagat) den högste Gudh så gräseligen hemsöchte be:te Helssingforss medh sitt vredhes rijs, nembiligen vådheeldh, så att tre fjerdedehlar af staden med residenshuset gick till aska, är begynt ock värcket stält, att residenshuset skall upfunderas på gamle residens backan för vilken orsak väl:ne h:r landzhöfdingen vill öfver 10 dhe nödigaste hus af min gårdh låthe nederrijfve och den således i grund fördärfve, lijka som skulle den gatan till residens huset i någon måtto vara till förfångh, den doch i dedh ringaste ej är, uthan gatan dessföruthan är nästan öfver dubbelt större, som elliest afritningen tillåther, hvilken den må betyga, som i Helsingfors varit och veet hvadh distans emillan min fattig gårdh och sion till residenshus gathan kan vara att beqvämma. Hvarföre till E:s grefl excell:r och n:r iagh för Gudz och rättvijsones sampt min nödz och välfärdz ruin skull i största underdånighet ansöker, underdån-ödmjukeligen bönfallandes, att min fattige gårdh och siöboda må ved borgmästare och råd som lantmätarens skrifftlige dessein och tilldelning blifva maintinerat, att den niuta oplundrat och orifven, så i anseendhe för min fattige och ensörlande lägenheet och de otahlige store gästningar, iagh för staden uthstådt, som och (det Gudh bättre) denne stads ynckelige och miserable tillståndh, att dhe fåå husen, som äre efter eldsvådan kvarlemnade, skulle nu på detta sättet förhärias, vari Gudh klagat, och där sådant skeer, är det staden till ringa opbyggelsse. Här på förvänttar iagh en nådgunstig resolution och förblifver

Edhers hög grefl. excess:rs och n:dres underdånige och ödmjuka tiennarna, så lenge iagh lefver.

Martha Reijer
Sahl Johan Grekz.

*Odaterat brev inlämnat till Riksrådet i Stockholm
den 6 juni 1656.*

* * *

[...] brand officeraren hvar afton preecise klåckan nio jämte sex man vackt infinna sig uti det här vid torget belägne gamla stadsens corps de garde, och afdelas tå fyra man, at på punkten kl. tije af marschera 2:ne i södra och västra samt 2:ne i norra och östra kvarteren, som böra långsamt och tydligen utropa vad klockan är slagen samt tillägga: Guds härliga, milda och mäktiga hand bevara vår stad för eld och brand, samt vad vinden blås.

Eij må brandvackten gå in på någon krog, källare och caffèhus at supa och dricka, var straff at rida på trähästen första gången, men andra gången och vidare dömas efter omständigheterna.

*Instruktion för brandvackten i Helsingfors den 13
mars 1755.*

* * *

[...] mångårigt Fästnings-arbete, som till storlek och widd aldrig i Sverige givits, och [den] som considererar de många svårigheter därvid mött, lærer ej kunna begära ett skyndsammare redogörande, är då halftannat års räkning, redogörelsetiden oberäknat, blivitt slutet, revideras av kontoret, och deputation, på fem och en halv månad, som är kortare tid, än Kongl. Maj:t i Nåder befallt, de vanliga års-räkningar skulle vara färdige.

*Redogörelse av Didrich Blomcreutz den 7 april
1767 till Kungl. Maj:t.*

* * *

Köpman Matthisen, som bor nära Borgmästar Kuhlberg el Weckströms och för några år sedan var en förmögen skeppare, fastän dess fru kallades risgryns Mathisen, har nu spelt banqueroth och ägen dommen för sälles dageligen. [...] Nu har Biström lämnadt sina rum till piquenique, men trängslen förordsakade förrsta försöket nog missnöje så hos Sveaborgs som stadsborna. Vi hafva blåst och rägn dageligen.

Auditör Hanell i brev till Johan Sparre den 27 november 1781.

* * *

Men uti all min tid har jag inte råkat ut för svårare Man, än thenna Proviantmästare Weckström, som möyeligit wis mistyckt, at jag hafvit noga tilsyn wid utlossningen och utmätningen av spannmålen.

Enär jag begärde quittance uppå then lefvererade Lasten förelade han mig ett antedaterat Document af innehåll at öfvermålet skulle ha härört af spannmålen upsvällning och för orsakad hetta och tå jag inte ville i förstone efterkomma hans begäran med mit namns undersättande bemötte han mig med hetta, samt vägrade mig bevis öfver lastens emottagande, och för at erhålla sådant för mig angelägit bevis, då han tillika vägrade mig all utbetalning af frackten, så måste jag nolens volens underteckna mit namn, dock har jag therefter genast igenom not publ protesterat.

Skeppare Christopher Beckers skrivelse till Råd- stugurätten daterad den 9 juni 1787.

* * *

När vinterns yrväder hopade snömassor öfver staden, kördes dessa ej bort som nu, endast en snöplog, förspänd med ett otal hästar, drogs fram längs gatorna under piskande och formännens skral men till alla pojkars stora förlustelse och utjämnade snödrifvorna på gatorna. Snön på trottoaren kastades helt enkelt ut på gatan. Därigenom kom trottoaren att ligga betydligt lägre än körbanan, under snörika vintrar t. o. m. så lågt, att den var som en djup ränna, ifrån hvilken man ej kunde se den andra sidan. Dock skulle gatan

enligt gammal sed till 1 maj vara snöfri, och då bortkördes hvad vårsol och regn ej mäktat smälta.

Anders Ramsay Från barnår till silfverhår. Tids- bilder 1840–1850. Helsingfors 1919.

* * *

I anseende till de betydliga kostnader, hvarmed lösen af bebyggda tomter i Helsingfors skulle varit förknippad, är bangården bestämd att förläggas å den obebyggda delen af Gloet närmast Tölövik. För detta ändamål har den för vägen först föreslagna raka sträckningen från Tölöbergen till Gloet undergått sådan ändring, att banan invid Kajsaniemi park kommer att bilda en vinkel om tio grader och derifrån löpa vinkelrät mot Globrunnsgatan. Bangårdens särdeles sankta beskaffning påkallar betydliga fyllningsarbeten.

Finlands allmänna tidning no 120, 24.05. 1860

* * *

Hvarje Helsingforsbo har under de sednaste åren haft tillfälle att vid Mikaelsgatan härstädes beundra ett mindre tvåvåningsstenhus, tillhörigt smedsmästaren Boström, hvilket haft en ställning, påminnande om det lutande tornet i Pisa. Denna sin vådliga ställning erhöll huset nästan straxt efter sitt uppförande för några år sedan, naturligtvis icke till följd af någon arkitektonisk beräkning, utan helt simpelt till följd af bristande tillräckligt stark pågrund. I flera år har huset likväl varit bebodt, men på sednaste tid torde lutningen ha antagit någon mer hotande karakter, eftersom egaren ändtligen nu funnit sig föranlåten att företaga en total nedrifning af huset.

Notis. Hbl no 79, 5.4. 1865

* * *

Kanalanläggningar: under Mariegatan; under Fredriks-, Nylands- och Albertsgatorna till Sandvikshamnen; under Andrégatan; under sydligaste delen av Fabians- och södra Magasinsgatorna; under Glogatan; under en del af Högbergsgatan,

samt från Kaserngatan under Esplanaderna och Salutorget till Södra hamnen.

Planering af det kring Mynthuset och Grekisk Katholska kyrka belägna delen av Skatud-den, Glogatan, Kronohagsgatan och Estnäs-gatan samt hela jernvägstorget, stadens största öppna plats.

Genom planering af jernvägstorget och Glo-gatan samt höjning af Michaelsgatan, ävensom anläggningen af den underjordiska kanalen från Esplanaderna till södra hamnen har också, åt-minstone delvis, ett mål vunnits, för hvars upp-nående förut förslag blivit uppgjorde, vilkas för-verkligande skulle hafva vållat ganska betydliga kostnader. För torrläggning av Gloet eller stadens lägsta del, varifrån vattnet i anseende till bristan-de fall, icke kunde avledas till den i jemnhöjd med havet stående Thölö viken, hade nämligen föreslagits, att det uti en medelst dammbygg-nad från denna vik avskild reservoar uppsamla-de vattnet medelst ångmaskin skulle pumpas ut och den omgivande trakten sålunda hållas torr. Men sedan omförmälda kanal numera upptager

och, till hamnen afför största delen af det vatten, som därförrinnan från stadens högre belägna de-lar strömma de till Gloet samt därstädes befint-liga lågt liggande gator blivit väsentligen höjde och försedde med underjordiska kanaler, hafva de olägenheter upphört, som isynnerhet vid stark nederbörd och snösmältning gjorde sig gällande uti ifrågavarande stadsdel, hvilken äfven eljest led af utdunsntingar från den ditrinnande vattens upptagande till Thölö viken ledda öppna graf.

Magistratens femårsberättelse "Allmänna byggnader i Helsingfors under åren 1866-79" publicerad i Hbl 13.12. 1871.

* * *

Skyskräpecacillen har från den stora föregångs-kontinenten på andra sidan Atlanten i sällskap med många andra, mer eller mindre, farliga smitt-ämnen – från förbudsvansinnet till jazzflugan –

Magnus von Wrights akvarellrökar. "Empirens Helsingfors var en trästad runt det i sten uppbyggda monumentalcentrum. Kronohagen kring mitten av 1800-talet i Magnus von Wrights ofullbordade akvarell. Kyrkogatan 3 syns i förgrunden." Bild och bildtext ur Nils-Erik Wickbergs Privathus i Kronohagen i Helsingfors under empiretiden: en arkitekturhistorisk undersökning (1978). Bild: Helsingfors stadsmuseum.

av västliga vindar drivits över till det gamla Europa. Stockholm har redan med dubbeltornen vid Kungsgatan fått sina första exemplar [...] I ingen händelse bör en skyskrapa få uppföras i sådana stadspartier, där den genom en redan existerande arkitektonisk balans kunde störa en förefintlig monumentalbyggnad nedsättas i sin betydelse; hos oss: Nikolaikyrkan.

Gustaf Strengell: "Tornhusen och det arkitektoniska levnadsvettet". Hbl 29.1. 1925.

* * *

Här breder sig Helsingfors med omgivande hav och land sig bedårande ut för betraktarens blickar, här öppna sig vyer sådana man ingenstädes hittills kunnat nå eller vinna. I själva verket står detta torn ju mitt på Helsingfors landtunga [...] Och höjden ger de yppersta och mest fängslande perspektiv, man orienterar sig i fråga om kära huvudstaden på ett alldeles nytt sätt. Man blickar övre brandtornets krenelering mot en fjärran blånande havs-horisont, men står ungefär i nivå med Nikolaikyrkans kupol. Stationshuset förefaller nästan miniatyrmässigt lågt, man lägger med förundran märke till att Brändö "Domus" skymtas strax till vänster om Nikolaikyrkans torn, man har rätt nedanför tornet i öster Stockmanns varuhus' gigantiska röda komplex med den högt uppstickande skorstenen, som just nu kringbygges med anordningar för reklam, man har nya riksdagshuset "som på en bricka" framför sig med södra kortfasaden i plan presentation, man skymtar i fjärran Berghälls kyrka, hög på sin bergshympel, och runt om från nordost och öster i alla sydliga vädersträck till väster och nordväst havet, havet och vatten i oändlighet, skärgårdar, fjärdar, vidöppna havet.

"Inför fullbordan. 'Tornhuset' och dess arkitektur" [Hotel Torn] Svenska Pressen 20.9. 1930.

* * *

Ett par minuter efter det den i södra fönstret ligande personen avgivit sitt rop tömdes i en blink samtliga i staden belägna kontors-, butiks- och

andra lägenheter på samtliga levande väsen. Dörrar, kontorspulpeter och kassaskåp lämnades öppna. Tjuvarna torde inte heller haft tid att gå in. Man klängde fast på hustak, i stuprännor och balkonger och tittade mot skyn, där det alumini-umfärgade undret surrade fram.

"Huru det egentligen var". Hbl 25.9. 1930.

* * *

[...] Och så vid 1/2 -tiden var den plötsligt över oss. Endast ett diskret och till tonen främmande motorsurr bebådade gästens ankomst, men det var tillräckligt för att tvåhundrausen halsar skulle sträckas uppåt, ut genom fönster och bildörrar. Gatorna fylldes inom kort med folk, alla tak som äro något så när jämna besattes av nyfikna.

Till tjänst för våra läsare i landsorten – alla huvudstadsbor såg underverket – kan upplysas att Graf Zeppelin är av aluminium och följaktligen har denna metalls färg, att den ser ofantligt lång ut när man ser den rakt från sidan men mycket kort och trind när man ser den i varje annan riktning, samt att den tycktes röra sig så sakta att den nästan stod stilla i luften. Skeppet gjorde ett intryck av upphöjt lugn, som verkade nästan retsamt mot bakgrunden av det myller som uppstod på stadens gator.

"Graf Zeppelins publikframgång slog alla rekord." Hbl 25.9. 1930.

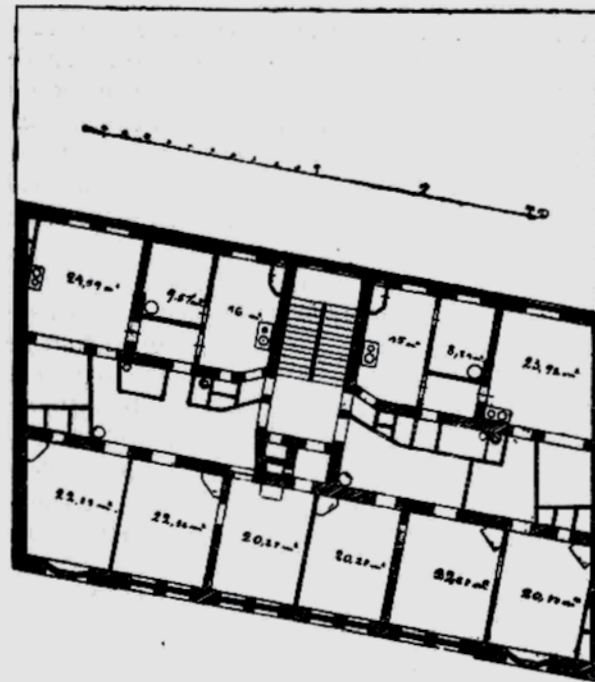
ETT URVAL ARTIKLAR OCH
ETT KOMPLETT REGISTER
ÖVER INNEHÅLLET I
ARGUS OCH NYA ARGUS
SEDAN 1907 HITTAR DU PÅ
WEBBEN:
www.kolumbus.fi/
nya.argus/Arkiv

HURU DET BYGGES I HELSINGFORS.

Den som besöker det nya Helsingfors i söder, Peters- och Kaptensgatornas Helsingfors, kan, om hans skönhetssinne ej helt och hållet slumrar, icke värja sig för en ständigt återförnummen känsla av beklämning. Detsamma gäller delar av Skatudden, Eriksgatstrakterna, Berg-häll, ja alldeles centrala kvarter. Utan kritik eller ingripande från granskande myndigheters sida, utan protester från allmänhetens, ha stora partier av vår stad fått en arkitektonisk barbarfysionomi, sådan man i välbelägna delar av nya städer numera får söka maken till. Och man frågar sig om även här den kända sentensen att byggnadskonsten är det levande uttrycket för folkens kultur skall nödgas skoningslöst tillämpas.

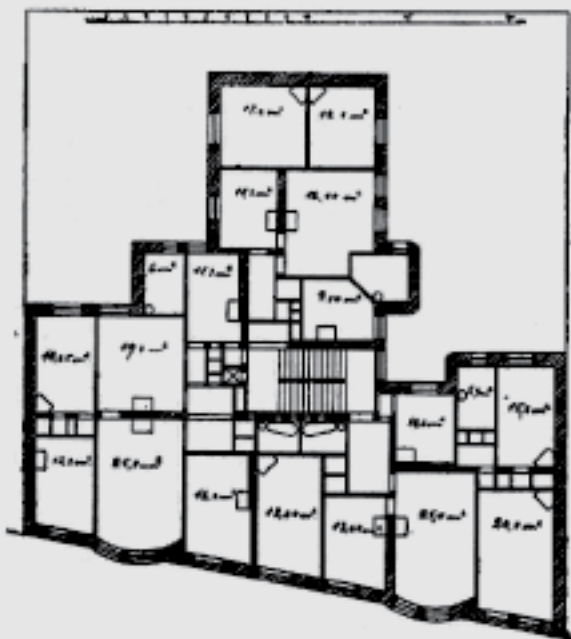
Jag vill emellertid icke här skrida till någon estetisk analys av dessa räcker sorgliga boningar, vilka för sin gestaltning hava att tacka okunniga och okritiska byggherrars kortsynta njugghet vid val av husens ideella skapare. De undvika helst varje sådan, man reder sig med en „verkställande“, i avsikt att bringa arvudet för byggnadsprojektet ned till det minsta, i fullständig likgiltighet för de estetiska kraven.

Nu följer emellertid i regeln en för flertalet byggherrar av denna art oväntad och kanske ens aldrig uppdagad konsekvens, den nämligen att det dåliga yttre nästan alltid ledsagas av ett dåligt inre. Husets plan skall i de flesta dylika fall uppvisa lika stora praktiska och ekonomiska fauter som fasaden konstnärliga. Ehuru i dessa den kortsynta sparsamhetens byggnadsverk mycket av generell natur vore att anmärka beträffande den genomgående dåliga plandispositionen och det oekonomiska utnyttjandet av byggnadstomten, två faktorer som i hög grad influera på byggnadens rentabilitet, vill jag här beröra endast en detaljfråga af praktisk art, nämligen slöseriet med nyttigt utrymme i en ekonomiskt illa disponerad byggnadsplan. Och demonstreras detta kanske bäst genom bifogade planteckningar, av vilka den förra visar ett av de senaste exemplen ur verkligheten, vilket dock, vad redig planuppställning vidkommer, alls icke hör till de sämsta. Den nedre åter utgör, utan anspråk att vara någon mönsterplan, en omarbetning av den förra, med utnyttjande av en precis lika stor del av tomtens totala areal 460 m², och för övrigt uppgjord enligt samma program som den förra, till utförande beslutna planen. Summera vi nu boningsrummens areal i vartdera projektet, få vi i förra fallet 227 m² och i det senare 291 m², således ett plus på 64 m², vilket i det förra fallet bortkastats på mörka alkov, korridorer och gångar. Således hade man

kunnat erhålla drygt $\frac{1}{8}$ mera av vinstgivande utrymme.

Fördelas dessa 64 m² på rum, få vi c. 4 rum, av vilka varje kunnat betinga sig en hyra av minst 400 mark. Tänka vi oss nu det fall att byggnaden vore uppförd i 5 våningar, få vi en vinst på 20 rum, motsvarande ett tillskott i årlig hyra av 8,000 mark, och byggnaden vore värd den ej ringa summan av c. 140,000 mark mera. Jämföra vi de två planerna även ur andra synpunkter, finna vi att den förra innehåller två lokaler med 4 rum, kök och domestikrum, det omarbetade projektet åter två lokaler med 5 rum, kök och domestikrum. Dessa rum äro tagna något mindre, varför vi liberalt kunna beräkna för dessa 5-rums lokaler samma hyra som för sagda 4-rums. Men då återstår i

STRANDPROMENADER I HELSINGFORS.

Trots sitt härliga läge vid havet och sina långa stränder saknar Helsingfors tillsvidare nästan helt och hållet gator, från vilka staden och dess omgivningar kunde presentera sig möjligast fullständigt och till sin fulla förmån. Utmed hamnarna löpa visserligen Norra kajen, en halv kilometer lång, och dess ungefär lika långa fortsättning söderut, Västra kajen, men den förra slutar stumt i norr vid Elisabetstorget och utsikten från den senare förstöres genom skrymmande saluhallar och varuskjul. I söder ha vi åter en kort strandväg söderom Brunnsparken, förlängande sig med Havsgatan, vilken dock västerut utmynnar i tillsvidare tämligen ruskiga gränder. Så avstänga Lappviksparken och Sandudden staden helt från havet i väster, och i den nya Tölöstdelen finnes ej tecken till strandpromenad projekterad.

Den enda plats, därifrån vi själva och främlingarna kunna få en någorlunda vidsträckt överblick över en del av våra stränder, de östra och södra, är Ulrikasborgsbergen. Men det synes som om staden lik en orientalisk skönhet fruktat att för mycket blotta sitt fagra anlete. Så snart parken

det senare projektet ännu en hel lokal på 4 rum, kök och domestikrum. Tages för denna lokal i alla fem våningarna en genomsnittshyra av 1,800 mark, komma vi till en hyresvinst av 9,000 mark per år, enligt den omarbetade planen.

Betänker man nu att byggherrn i fråga redan för det första årets ifrågavarande „extra“ vinstmedel (8,000 à 9,000 mk) hade kunnat förskaffa sig omsorgsfullt genomtänkta ritningar, verkar det rent ut sagt vanvettigt att, då det gäller ett bygge på låt oss säga 250,000 mark, riskera affärens rentabilitet genom att knussa med några tusen mark i arvode för ett dugligt projekt.

Det jag nu här anför såsom ett exempel står för ingen del enstaka. I de flesta av dessa utvärtes skrämmande kaserner i det nya Helsingfors skall man vid noggrannare undersökning konstatera den av mig redan berörda parallellismen mellan fasadens barbariska prägel och utrymmets enfaldiga användning. När snål spar är det en viss herre som tar, säger ett gammalt kärnspråk. Detta borde hängas som devis på tiotal exemplar uti vår svampskog av „billiga“ nya kåkar.

Lars Sonck.

(Argus nr 7/1909)

däruppe blev färdig, drogs skynket för i söder i form av några höga hyreshus, varigenom största delen av utsikten åt detta håll gick förlorad, och nu står man i beråd att höja på det nedanför berget belägna långa varuskjulet och därigenom fälla ett dok även för den livfulla bild man ända hittills haft över den inre hamnen i nordost.

Vid skapandet av planen för en storstad uppställes naturligtvis en mängd krav, som yrka på att gå framom skönhetssynpunkterna. De praktiska fordringarna måste främst tillgodoses, de bekväma och kortaste kommunikationslederna först framletas. Helsingfors lever mest av sin handel, sin industri och sin sjöfart; dessas behov tränga sig därför i förgrunden. Så ha vi kraven på sunda och eldsäkra anordningar, och först nu, sedan allt är praktiskt och hygieniskt inrättat, vågar man tänka på att insmyga något vackert i det hela. Går det ej — ja, så får det vara. Handeln först och handeln sist. Det förefaller åtminstone dem, som ställa skönhetsbehoven i samma nivå som allt det andra och vilka anse att det vackra lika litet får uppoffras som det nyttiga, som om vad man med ett slangord kallar „krämarpolitiken“ tillvällat sig ett alltför dominerande inflytande på vår stads gestaltning och alltför mycket för sina ändamål slukat de penningar som stått till buds. Knappt någon den minsta bit av vår långa kuststräcka synes komma att undgå de kommersiella intressenas strandattribut: kajer med järnvägsspår, magasin och varuskjul. Det är denna „politik“ vi ha att tacka för de redan nämnda saluhallarna vid Västra kajen och det snart två våningar höga varuskjulet nedanom Ulrikasborgsbergen, och vi kunde här till ännu, då vi tala om stränderna, lägga t. ex. Skeppsvarvet, på en av stadens härligaste platser, det därvid belägna kolupplaget, den elektriska centralen vid Havsgatan, gasverket vid Ärtholmsgatan och fabrikerna på den ovanligt naturskönt belägna Munkholmen. Bland olyckor, dem vi med knapp nöd undgått, må anföras fabrikskvarteren på Rödberget och kolupplaget på Södra Blekholmen, numera „Klippan“*.

Lyckligtvis återstå ännu många möjligheter att åstadkomma utmärkta strandpromenader med fri och ostörd utsikt. Redan för någon tid sedan har på stadens Byggnadskontor utarbetats ett projekt, avseende att skapa en bred, träbeprydd fortsättning av Norra kajen vid stranden runt Nylands kasärn, löpande vidare nedanför Brobergskajen och längs Botaniska trädgårdens och Kaisaniemis kuster ända till järnvägsbanken i väster. Utmed denna

* Med par röstes majoritet förkastade stadsfullmäktige ett mycket ivrigt förfäktat förslag att av denna nu så beprisade och beundrade holme göra en kolstation.

bank skulle den så ledas ända in i Djurgården och sålunda förena sig med alla de vackra vägar, som där redan finnas eller komma att anläggas. Ur trafiksynpunkt må man hoppas, att denna väg dessutom förmedels en viadukt över bangården kunde förgrena sig till Västra Chaussén, varigenom en i framtiden väl behöfvig föreningslänk skulle förefinnas mellan stadens östligaste och västligaste områden. Denna viadukt — liknande den, som är spänd över bangården i Tammerfors — kunde, om den drages i ungefär samma riktning som Sparbankskajen på Broholmen, jämväl betjäna trafiken mellan Östra och Västra Chausséerna, förutsett att en bro — eller att börja med en färja — i framtiden anlägges mellan nämnda kaj och viaduktens mynning vid Kaisaniemis nordligaste spets. Behövligheten av denna bro kommer att yppa sig, så snart Tölö stadsdel blir mera bebyggd. Detta är dock en fråga av annat slag och har i detta sammanhang omnämnts endast för att påvisa, hurusom den föreslagna viadukten, utom att den vore en ypperlig fortsättning på strandpromenaden, skulle fylla två viktiga kommunikationsändamål: att direkt förena Tölö stadsdel med Kronohagen å ena sidan och Berghäll och Sörnäs å den andra.

Låt oss återvända till hamnarna. Över salutorget med dess storslagna utsikt över Brunns-parksstranden och Sveaborg fortsätta vi färden längs Västra kajen och, förbi Ulrikasborgsbergen, längs Badhusvägen och Brunns-parksallén, som tillsammans äro Helsingfors för närvarande längsta och pråktigaste promenad. För dem, som vid färden vilja njuta av ett vackert panorama, sådant som staden, att döma av dess läge, borde kunna prestera, är dock denna väg en besvikelse. Efter att i mellanrummen mellan saluhallar, järnvägsagnar och varuskjul ha skymtat det rörliga och intressanta skådespel, som Södra hamnen erbjuder, föres man plötsligt, då tavlan därute lovade som mest, in mellan de på varvet uppstaplade vidundren och stora hyreskasärnerna. Och den strand man lade märke till på Salutorget och som redan på avstånd syntes så lockande, och sundet mellan staden och fästningen med dess hundratals båtar försvinna helt och hållet för betraktaren.

Men också här finnes en möjlighet kvar, densamma som i norr: att fylla ut stranden till en väg nedanför varvet och nedanför villorna i Brunns-parken. Denna tanke är ingalunda ny, lika litet som den är utförbar. Antagligen har den tillsvidare fått falla för de svårigheter, som uppställa sig beträffande varvet och för de ekonomiska uppföringar dess realiserande skulle kräva. Men vilken väg bleve det ej, vilka offer vore den ej värd! Ostörd av spår och magasin skulle den i en jämn båge kröka sig långsamt mot söder och sydväst upprullande för färdemännen ett det härligaste panorama, med havet ständigt i bakgrunden. Till vänster Blekholmssundet med dess yachter och skutor,

E LIEL SAARINEN OCH STOR- HELSINGFORS.

Märkligt förslag till stadens utvidgning.

Projektet kallas Munksnäs-Haga. Det är nämligen det så benämnda villastadsbolaget, som i väsentlig grad varit upphovet därtill.

Den stora allmänheten har knappast en aning om vad Saarinen här bjuder på. Vi stå inför ett verk, som i omfattning, fantasirikedom och konstnärlighet hör till det bästa, kunskap i förening med konst hos oss skapat. Det är ett genomstuderat arbete uppgjort med teknisk färdighet och en självständig uppfattning. Första huvudintrycket blir: en storstad i grönt, ehuru

Klippan, Sveaborg, Långörn och Gråhara, och så havet, helt och fritt. Till höger berget, den präktiga höga stranden med dess villor och grönska och slutligen vår vackraste park med dess sekelgamla träd. Och, om man så vill, i direkt fortsättning härav Havsgatan och den blivande Speranskyvägen nedanför Rödbergen med dess snart uppväxande villasamhälle. Och hela tiden till vänster en fri anblick över Finska vikens vida yta.

Härmed skulle Helsingfors äga en promenadväg, vars like man finge söka. För denna väg bör marken småningom beredas, så att åtminstone en följande generation kan njuta av densamma. Man måste beklaga det beslut, som gav koncession till uppförande av en simhall söderom Brunns-parken, på en plats därifrån utsikten kanhända är den mest hänförande, likaså den kortsynthet, som tillåtit det omtalade varuskjulets förhöjning*. Över skjulets nuvarande tak synas från vägen åtminstone övre delarna av husen vid N. Esplanadgatan och Nikolaikyrkans torn, men efter förhöjningen försvinner denna bakgrund. — Vi böra otvivelaktigt sträva till att så mycket som möjligt reservera de västra kajerna i Södra hamnen uteslutande för passage-rare- och lättare trafik och flytta den stora varu-trafiken till Skatudden och Sörnäs. Obeaktat de synpunkter, som ovan anförts och som beröra promenadvägen, bör en stad som Helsingfors, vilken har sjö runt hela sitt område, kunna ställa så till, att den förskonar sitt geografiska, arkitektoniska och jag ville säga *andliga* centrum för fabriks-stadsdelarnas rasslande och skräpande trafik och skyddar åtminstone sin vackraste strand mot affärlivets pockande på att helt få annektera också den för sina intressen.

Bertel Jung.

(Argus nr 14/1909)

utan allmänna parker, en villastad med högt bebyggda höjder och en intressant behandling av kvarteren för de olika byggnadssystemen. Framför allt genomandas det hela en rörande kärlek till verket och en stark tro på Stor-Helsingfors.

Ju mer man studerar projektet, kartor, utvecklingsschema, fågelperspektiv, modellen och publikationen, desto mer övertygad känner man sig. Helsingfors går en mäktig och fullkomligt följdriktig utveckling till möte. Med största intresse ryckes man med. Klart visas att staden i en icke särdeles avlägsen framtid (30 till 40 år) bör äga en folkmängd av inemot en halv miljon. Konsekvenserna giva sig själva. Frågan blir: vilka vägar kommer utvecklingen att gå? Saarinen leder den huvudsakligen mot Munksnäs-Haga. I detta verkar dock hans motivering ej övertygande. Den är ansträngd och kvarlämnar en känsla av beklämning. Synd är det, att detta oerhörda arbete, nedlagt på en storartad uppgift, icke fått ske fritt. Är mästaren till ett dylikt verk redan från begynnelsen bunden, kan slutledningen ej heller bli riktig.

Den gamla staden förblir huvudcentrum enligt Saarinen's projekt. Men ett andra stort City förflyttar han till Munksnäs-Haga. Han finner detta vara den naturliga utvecklingsvägen. Likväl antyda flere tecken redan nu en annan riktning. I trakten av Hagnäs observeras ett alltmer uppblomstrande affärliv, och flere bekväma förbindelser med Berghäll kunna ytterligare stegra detta förhållande. Nämnas må den redan beslutna Kaisaniemigatan. Genom lämplig utfyllning av Tölöviken kan en centralplats erhållas, varifrån Mikaelsgatans och Teatergrändernas förlängningar över Kaisaniemi i flera förgreningar kunna utgå mot Ö. Chaussen och genom Djurgården till Helsingegatan. Ö. Chaussen kan utan större konstnader utbredas och uträas. Detta som exempel på lätt utförbara, naturliga kommunikationsförbindelser mot NO, varigenom vida intimare sammanhang med den äldre stadens centra erhålles, än vad Munksnäs-Hagaprojektet erbjuder.

Speciellt mot öster anser Saarinen en utvidgning i det närmaste otänkbar, och dock torde de smala sund, som avskilja Brändö-Blåbergslandet, Degerö m. fl. områden från staden icke utgöra svåra hinder. Som bekant existera för ändamålet fullt realiserbara broprojekt, vilka vore i stånd att upptaga t. o. m. en mycket stor trafik. — Skulle villastadsbolaget Brändö anförtro sin Lars Sonck uppgörandet av förslag till ett framtida Helsingfors, är det högst antagligt att utvecklingslinjen bleve den östra.

I övrigt beaktar projektet icke alla tillväxtmöjligheter mot väster. Drumsö äger utsikter

till en vida mer framskjuten plats i storstadsprogrammet än vad Munksnäs-Hagaförslaget förutsätter. Helsingfors är och skall förbli en stad vid havet.

Gammelstadsvikens utnyttjande till hamn- och läggning förlorar allt flera anhängare. Man anser att Helsingfors ingalunda behöver söka sin hamn till grunda, svåråtkomliga vatten, vilka dessutom sluka bottenlösa belopp för att bli användbara. Saarinen's fabriksstad vid Gammelstadsviken torde, om denna uppfattning segrar, få ett helt annat utseende än det av honom skisserade.

Vid utkastet till en framtida storstad är det icke nödvändigt att militärens exercisfält lämnas oberört mitt i miljonstaden, såsom i projektet skett. Mot vederlag av annan lämplig mark skall väl detta betydande område kunna inkorporeras med staden och bebyggas.

Dessa och liknande synpunkter göra att man icke helt kan övertygas av Munksnäs-Hagaprojektets utförbarhet i praktiken. Däremot inser man klart av vilken vittgående nytta det vore att få frågan om det framtida Helsingfors allsidigt, ojävigt och från stadens egen synpunkt belyst. *En mening i detta hänseende utgör det Saarinen'ska förslaget's största betydelse.*

Ett arbete av antydd art, ett noggrant studium av Helsingfors utveckling rörande frågor är för staden av största värde. Man kunde då i god tid beakta de omständigheter, som i framtiden komma att inverka på stadens expansion. Det är ett drygt och tidsödande arbete på samma gång som en uppgift av högsta intresse.

Befria för år framåt stadsplanearkitekten från hans tjänsteåligganden, lämna honom jämte Saarinen i uppdrag att framkomma med all den fackmannautredning, som under synvinkeln Helsingfors som storstad är nödvändig. Spara ej på konstnaderna. Giv dem öppen fullmakt att anlita även andra krafter och att igångsätta hela den apparat, som kan befordra en lycklig lösning av arbetet. För en modern storstad fordra exempelvis de ovan och under staden samt i luften befintliga anordningarna grundliga specialstudier. Låt ersättningen bli rundlig, så att de helt kunna ägna sig däråt, ty det kräver sin man. Det är en obetydlighet mot de miljoner, som rättandet av icke förutsedda krav och begångna felaktigheter i framtiden kunde kosta staden.

Intressant vore att se, huru ett förslag till Stor-Helsingfors, uppgjort enligt dessa principer, komme att se ut. Helt säkert betydligt avvikande från Munksnäs-Hagaprojektet.

Valter Thomé.

(Nya Argus nr 22/1915)

Alltid aktuell arkitekturdebatt

De tre föregående, nyutgivna artiklarna påminner om en tyvärr avtynad tradition. Under de första decennierna på 1900-talet deltog de ledande unga arkitekterna livligt i den intellektuella debatten, inte enbart om direkta arkitekturämnen utan också om bredare samhällsfrågor.

De fattade pennan också när det gällde känsliga frågor som att diskutera kollegers arbeten. Trots eleganta och delvis uppskattande formuleringar kunde man också ge svidande kritik. Det bäst kända exemplet är Sigurd Frosterus och Gustaf Strengells angrepp mot nationalromantikens ideal i pamfletten *En Stridsskrift*, som de gav ut efter nederlaget i tävlingen om Helsingfors stationshus år 1904.

Alla de tre författarna till de här återgivna uppsatserna hörde till banbrytarna inom finländsk stadsplanering. Både Lars Sonck, en av stormästarna inom landets monumentala nationalromantik, och Bertel Jung debatterade flitigt stadsbyggnadsfrågor redan under 1800-talets sista år. Den stora inspirationskällan var österrikaren Camillo Sitte, som betonade stadsbyggandets konstnärliga aspekter i motsats till ren ingenjörspanering. De nya idealen illustreras väl av de måleriska stadsplanerna för Tölö och Brändö villastad som både Sonck och Jung medverkade till.

I sin här återgivna artikel från år 1909 tar Sonck upp ett annat, i tiden populärt tema: arkitekternas kritik av byggmästararkitekturen som florerade i jugendtidens Helsingfors. Exempelvis år 1912 tillkom 236 byggnader i Helsingfors, men av dem var endast 98 arkitektritade. Sonck pekar på "parallellismen mellan fasadens barbariska prägel och utrymmets enfaldiga användning". Legenderna vet berätta att Soncks gode vän, den legendariska Guss Mattsson, bidrog till att ge formuleringarna i Soncks artiklar en extra krydda. Ironiskt nog ter sig kritiken i dag något överdriven. Vi har sett hur eftertraktade också byggmästarritade jugendhus numera har blivit både bland bergsrådsfamiljer och estetiska finsmakare.

Bertel Jung, som år 1908 blev Helsingfors första stadsplanearkitekt, tar i sin artikel, också den publicerad 1909, upp ett ständigt aktuellt Helsingfortema, strändernas tillgänglighet för rekreation. Jung kastar fram tanken om en strandpromenad runt Brunnsparken med en framsynthet som alla helsingforsare kan vara tacksamma för. Tidigare sträckte sig de privata tomterna till vattenlinjen. Långsamt malades idén igenom byråkratin. Planen för Ehrenströmsvägen, det nu så enastående populära stråket med utsikt över Sveaborg och det öppna havet, fastställdes till sist i slutet av 1930-talet och strandpromenaden byggdes ut på 1940-talet.

Valter Thomé var en de livligast verksamma arkitekterna i Finland under 1900-talets första decennier. Som exempel på hans arkitektur kan nämnas Gamla Poly vid nuvarande Lönnrotsgatan eller Otavahus vid Nylandsgatan, ritade tillsammans med Karl Lindahl. Thomé ritade ett stort antal för sin tid typiska bankhus i flera finländska städer och bidrog till utvecklingen av industriorter genom stadsplaner och byggnader såsom i Varkaus eller Mänttä.

I sin artikel från år 1915 ger sig Thomé i kast med en utförlig genomgång av Eliel Saarinens då färdigblivna magnifika plan över Munksnäs-Haga (se bilderna s. 262-263. Red.). Saarinens projekt som på många sätt blivit mönsterbildande inom stadsplanering, uppskattas givetvis av kollegen Thomé. Men kritiken riktar sig mot en viktig svag punkt. Saarinens plan var ett första utkast till ett blivande Stor-Helsingfors, men stadens tilltänkta tillväxt riktade sig alltför ensidigt mot väster, mot de områden som i själva verket till största delen ägdes av Saarinens privata uppdragsgivare, aktiebolaget M.G. Stenius. Vi kan efteråt konstatera hur Thomés och andras kritik snart togs *ad notam*. I projektet Stor-Helsingfors från år 1918, bekostat av den av kommerserådet Julius Tallberg grundade stiftelsen Pro Helsingfors, uppskisserade Saarinen tillsammans med bland andra Bertel Jung en mera balanserad

Den moderna stadens lockelser

1960-talets Helsingfors har etsat sig fast i många stadsbors sinne som en tid då bulldozrar förstörde en betydande del av centrums dekorativa gamla stenhus. I deras ställe byggdes strömlinjeformade affärspalats. I arkiven hittar man tidningar med inlägg av medborgare som motsatte sig rivningarna, dock för döva öron. Varför förstördes delar av Helsingfors?

Förändringarna i Helsingfors stadsbild från 1950-till 1970-talet vittnar om en världsbild i förändring. Moderniseringen av samhället som börjat efter kriget fick fart genom den allmänna tillväxt Europa upplevde efter den tunga återuppbyggnadsperioden. Men det var inte förrän i slutet av 1950-talet som en märkbar förbättring kunde skönjas i den finländska ekonomin. Kvarteren kring Södra hamnen hade redan förnyats inför de olympiska spelen 1952, då Olympiapaviljongen för havsresenärer och arbetsgivarorganisationernas Industricentrum med sina bandfönster, bekant som hotell Palace, färdigställdes i det västra strandområdet. Moderniseringen av landets största importhamn med nya förrådsbyggnader ökade stadens inkomster och gynnade stadsbilden. Fronten av hamnkranar i stadens historiska hjärta

vittnade om framgångarna i den västliga industristaten och dess huvudstad. De goda ekonomiska utsikterna skapade en tro på framtiden och de förstärkta internationella kontakterna framhävde stadsbildens och arkitekturens betydelse för stadens image.

Stadens ledning motiverade moderniseringen av stadshuset med att representativa utrymmen i linje med de andra nordiska huvudstädernas stadshus var av nöden. På stadens begäran hade Statsrådet 1952 beslutat att skydda de gamla empirekvarteren, ”gamla staden”; den nya byggnadslagen från 1958 förflyttade skyddsansvaret från staten till staden. I samband med stadshusets förnyelse på 1960-talet bevarades gatufasaderna från 1830-talet, men bortsett från andra våningens stora festsal byggdes nästan allt annat om. Åtgärderna godkändes på sin tid som byggnadsskydd eftersom alternativet hade varit en fullständig ombyggnad av kvarteret. Huvudstadens historiska fasad mot havet bevarades.

Statsbolaget Enso-Gutzeit (idag en del av Stora Enso), det ledande exportföretaget för landets betydelsefullaste industriverksamhet, träförädlingen, upprättade sitt huvudkontor i den östra ändan av Esplanaden och Salutorget. Till självskriven planerare

framtida utveckling av huvudstaden. Saarinenens plan förverkligades ju aldrig som sådan, men de bärande idéerna i planen har fungerat som ett inspirerande rättesnöre för stadens utveckling.

Bröderna Valter och Ivar Thomés arkitektbana kröntes av segern i tävlingen om Stockmanns varuhus i Helsingfors år 1916. Deras mångsidiga

verksamhet bröts dock abrupt under inbördeskriget år 1918, när de arkebuserades av de röda. Sigurd Frosterus, andrapristagaren i tävlingen, fick överta planeringen av Stockmann, med välkänt framgångsrikt resultat.

VILHELM HELANDER

valde företaget akademikern Alvar Aalto, landets internationellt mest kända arkitekt och skaparen av det moderna Finlands image. Man lät riva det dekorativa bostadshus i rött tegel som Statsrådets långvariga ordförande Alfred Norrmén låtit uppföra där vid sekelskiftet 1900. Där hade bland annat den ryska Kontrollkommissionen, Valmets huvudkontor

terna bakom Tempelplatsens kyrka, för att ha ritat skrytbyggen. Kritiken av Enzo-Gutzeits huvudkontor bottnade dels i beslutet att riva Norrméns hus, dels i att man ansåg att nybyggets arkitektur skadade stadsbilden.

I förhållandet mellan gammalt och nytt utkristalli-

Till höger Norrménska huset som revs för att bereda plats åt Enso-Gutzeits huvudkontor.

och Speditionscentret verkat efter andra världskriget.

Enso-Gutzeits nya vitskimrande huvudkontor ådrog sig både beundran och mothugg. Henrik Tikkanen publicerade i *Hufvudstadsbladet* en teckning med tillhörande text där han lovprisade byggnaden och kallade den "en skönhet i carraramarmor" vid randen av vattenspegeln och fulländad i sin egen form: "man tänker inte på gammalt och nytt, bara på att det är vackert". Också arkitekterna uppskattade byggnaden, och 1963 ingick den i en utställning som presenterade arkitekturens höjdpunkter. Kritiken eskalerade inte förrän i slutet av 1960-talet då en grupp yngre arkitekter anklagade Aalto och bland andra Timo och Tuomo Suomalainen, arkitek-

seras något väsentligt för 1960-talets världsbilder. Detta märktes även i stadsbilden. Helsingfors stad hade inför stadens 150-årsjubileum 1962 anordnat en tävling kallad "Helsinki kauniimmaksi". Tävlingens syfte var att hitta lösningar på stadskärnans visuella problem. Vinnarna föreslog att de gamla bostadskvarteren och hamnen på Skatudden skulle rivas och ersättas med lamellhus i tjugo våningar, som skulle locka invånare med längtan efter havsutsikt. Många av stadsborna ville se moderna byggnader på platsen och uppskattade inte jugendarkitekturen och den historiska stadsbilden som idag uppfattas som en mycket betydelsefull arkitektonisk miljö även ur ett europeiskt perspektiv.

Täckelset av byggnadsställningar har fallit och en skönhet i carraramarmor speglar sin ärinu en aning omornade fasad i Södra hamnens vatten. Marmorn är vit som måsarnas vingar och det förefaller som om materialet självt av gammal vana skulle ha rest sig i smäckra kolonner mot taket som ser ut att sväva fritt ovanför byggnaden. Men samtidigt som huset är fulländat i sin egen form förenar det sig harmoniskt med hela sin omgivning. Man tänker inte på gammalt och nytt, bara på att det är vackert.

Henrik.

Henrik Tikkanen lovprisar "Sockerbiten" i Hufvudstadsbladet den 10.10.1961

Det innebar längre arbetsresor för många, vilket kompenserades av välutrustade kök med elspis och kylskåp, eget badrum, ibland till och med balkong, samt tryggheten i att äga sin bostad. Den egna bilen blev följande önskedröm och symbolen för den moderna livsstilen. Även om man i förorten kunde sakna stadslivets intensitet hittade man såväl Elantonsnabbköp, glassbar, pappersbutik, biograf, konditori samt grammfonskivebutik i sitt lokala köpcentrum. Det fanns en egenartad exotik i dessa nya stadsdelar.

För stadsborna

Tidsandan gynnade förnyelse, modernisering. Man ville lämna den gamla världen och dess värderingar, som orsakat krigets fasor, bakom sig; det nya bar med sig ett löfte om en bättre framtid. I medborgarnas vardag uppfylldes detta löfte i form av byggandet av nya bostäder. Bostadsbristen var efter kriget länge ett faktum i Helsingfors. I arbetarkvarteren i Rödborgen och Berghäll, där de minsta lägenheterna endast var spisrum, fick man hålla till godo med vedeldning, kallvattenledningar samt gemensam bastu och tvättstuga. Hyresgästerna hotades ständigt av vräkning och hyreshöjningar.

När bostadssparande blev möjligt även för låginkomsttagare tack vare statsstödet och bankernas låneprogram, höjdes boendekvaliteten avsevärt.

betydde moderniseringen förbättring: levnadsförhållandena förbättrades, inkomsterna och levnadsstandarden steg och samhället blev mer jämlikt. De positiva erfarenheterna av förortslivet förstärkte uppfattningen om moderniseringens fördelar, till och med om dess nödvändighet. Till detta hänvisade också företagen då de lät uppföra nya affärshus. De gamla byggnaderna i centrumkvarteret sågs som en ekonomisk börda; enbart genom att riva dessa kunde man enligt företagen till fullo utnyttja det kapital som de centralt belägna tomterna innebar. Ur affärslivets synvinkel var fastigheternas värdefullaste tillgång tomternas centrala läge, som skulle säkra avkastningen på investeringarna långt in i framtiden.

Affärstomternas i stadsplanen fastställda byggnadsrätt blev på 1950- och 1960-talen motorn för stadsbildens modernisering. Man lät riva nyrenässanshus från slutet av 1800-talet som hade inhyst butiker och kontor på bottenplan, bostadsutrymmen i de högre våningarna och verkstäder på gårdarna. På tomterna byggdes effektiva affärsfastigheter med stora butikslokaler och landskapskontor enligt internationell modell. Luckor uppkom i stadsbilden: bilramper, infarter och tunnelöppningar som ledde till parkeringsutrymmen. Handelspassager byggdes i kvarterens inre delar.

De största förändringarna i stadsbilden drabbade de marknadsmässigt mest centrala kvarteren. Brunshuset vid Stationsplatsen och Järnhuset på Centralgatan färdigställdes 1955, Aikatalo på Mikaelsgatan 1961; 1966 var det City-Centers (Korvhusets) tur och 1969 Akademiska bokhandelns. Omvandlingen av Mannerheimvägens sydvästra sida, med nybyggen som hotell Marski och Sparbanken, ägde rum i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. Vid samma tidpunkt moderniserades miljön vid Hagnäs torg då Postsparbanken, Arbetarnas Sparbank, Nordiska Föreningsbanken och Metallförbundets affärshus färdigställdes; serien kompletterades med Cirkelhuset, ägt av Kansallis-Osake-Pankki. Förnyelsen av centrumkvarteren förstärktes för sin del av det på 1980-talet färdigställda köpcentret Forum och Stockmanns tillbyggnad, men i detta skede kunde redan en strukturomvandling skönjas som varslade om den ekonomiska kraschen i början av 1990-talet.

Företagen motiverade ombyggnaden av affärsfastigheterna i termer av ekonomi och rationalisering. För dem var bevarandet av gamla byggnader ett hinder i utvecklingen mot ett modernt samhälle. Den breda folkopinionen för byggnadsskydd uppkom först i det skede pressen och televisionen med sin nya visuella genomslagskraft uppbyggde ett intresse för rapportering om byggnadsskyddstvisterna. Betydande debatter fördes på 1960-talet, bland annat kring bevarandet av trästaden Kottby och den byggnad som inhyste det berömda hotellet och restaurangen Kämp.

Kansallis-Osake-Pankki byggde först ut sitt huvudkontor till hörnet av Alexandersgatan och planerade sedan en utvidgning ända till Esplanaden. Rivningshotet mot Kämp väckte motstånd hos stadsborna. Banken hade ägt fastigheten i årtionden och bedömde den som omöjlig att renovera. Den offentliga diskussionen ledde till att banken slutligen gick med på att bevara den del av byggnaden som vette mot Esplanaden, på det villkor att man i stadsplanen beviljades utvidgade byggnadsrätter för de andra tomterna man ägde i kvarteret. Banken lät ändå riva det gamla Kämp och byggde i dess ställe en kopia av den gamla byggnadens fasad och några interiörer. Helsingforsborna fick ett nybygge som såg gammalt ut. Kämps ursprungliga värde försvann, men enhetligheten i stadsbilden vid Esplanaden bevarades.

Det fanns på 1960-talet i många kretsar en förbehållslös tro på den ekonomiska tillväxten, inte bara i näringslivet utan också bland medborgare som stödde välfärdsstatens fortlevnad. När det gällde konsekvenserna av tillväxten var man dock inte längre lika entusiastisk. Författaren Pekka Suhonen beskrev i början av 1970-talet Helsingfors snabba förändringsprocess:

I centrum ser stadsbon [...] hur den gamla miljön slås i spillror, de nya husen är i bästa fall bara outvetyrer till helhetsformer, till det gamla vill de inte ty sig [...] någon stadshelhet verkar inte finnas, ingen form att växa i, inget mål [...] hur ska det gå för arkitekturen i denna vår nya värld?

60-talets strömlinjeformade byggnader är fortfarande en synlig del av helsingforsbornas landskap. De vittnar om sin egen tids optimism. Den nya arkitekturen, ur vars väg man ville röja spåren från äldre tider, väckte dock stadsbornas medvetenhet om de olika historiska skiktens betydelse för Helsingfors. Genom beskyddandet av byggnaderna och stadsbilden förstärktes samtidigt medborgarsamhället.

ANJA KERVANTO-NEVANLINNA

ÖVERSÄTTNING: YASMIN NYQVIST

Förorternas återkomst

Någonstans har jag stött på påståendet att nittio procent av alla byggnader som någonsin uppförts i Finland skulle vara byggda på 1900-talet och nittio procent av dessa efter andra världskriget. Oberoende av hur väl detta stämmer, så visar det i alla fall på något som man tydligt kan erfara när man ser sig omkring: det var väldigt mycket som byggdes under årtiondena efter kriget, det gjordes på samma sätt överallt och tyvärr ofta så fort att slutresultatet inte var speciellt upplyftande. Under denna period utvecklades planeringsideologierna och byggnadsteknologin till att kunna svara på det enorma tryck som den kraftiga efterkrigstida inflyttningen till städerna gav upphov till. De inriktades mot att lösa kvantitativa snarare än kvalitativa problem. Följden blev bland annat att livslängden för exempelvis ett vanligt elementhögshus från denna tid inte blev särskilt långt och att arkitektur från exempelvis 70-talet ofta, utan närmare begrundan, anses som ful.

Ungefär 40 år senare står vi inför en massiv reparations- och ombyggnadsprocess som berör många av de förortsområden och bostäder som byggdes då. Det beräknas att upp till en halv miljon bostäder i hela landet kommer att behöva grundrenovering inom de följande femton åren, cirka 30 000 per år! Eftersom efterfrågan på hyresbostäder inte längre är lika stor som tidigare, innebär detta även att många gamla höghus kan komma att rivas. Vilket slöseri med resurser, kan man väl säga. Vilken kortsiktighet! Men vad man kanske då glömmer är att det för planläggarna i stunden inte stod så många realistiska alternativ till buds för att snabbt lösa de stora omstruktureringsproblemen, och att det enda sättet för byggnadsindustrin att möta den växande efterfrågan var att rationalisera sig. En av modernismens grundmål-

sättningar i hela Europa under 1900-talet, trots det stora inflyttningstrycket till de större städerna, var att försöka skapa lika drägliga och funktionsdugliga förhållanden för alla. Detta krävde både standardisering och normtänkande.

Vad man istället kunde lyfta fram är vilken stor förändringspotential renoveringsbehovet av dessa bostäder och gamla förorter innebär i dag. Vad kunde man göra med alla "betongkolosser" och enformiga "lamellområden"? Skall de bara renoveras utan att förändra skepnad, skall områdena snyggas upp men i övrigt behålla sin karaktär? Eller kan man tänka i helt nya banor? Det finns nämligen ett grundläggande problem som kunde åtgärdas. Till de standardiserade och rationaliserade lösningarnas förtjänst hörde att de kunde föras över från plats till plats utan någon starkare förankring i det lokala. Detta har av sociologer beskrivits som en slags likriktning och neutralisering av den fysiska miljön. Vad det innebär är att omgivningen fråntas sin förmåga att erbjuda möjligheter till personliga ställningstaganden. En intressant miljö innehåller olika typer av element, kanske från olika tidsperioder eller förankrade i olika ideal, som kan ställas som avtryck mot varandra. En varierande bild verkar ofta mera dynamisk och händelserik än en likformig. För att vi skall kunna bilda oss en uppfattning om vad vi anser vara vackert eller fult behöver vi både vackra och fula saker omkring oss. Om allt bara ser ut på samma sätt, oberoende av hur det ser ut, är det svårare att ta ställning.

I vårt land, där de historiska skikten också annars är tunna, är denna process särskilt synlig. Många byggnader, områden och städer byggda under efterkrigstidens årtionden påminner i mycket om varan-

Arkitekt Eliel Saarins vision för förorten Munkshöjden.

Nästa sida: Saarins Munksnäs-Haga-stadsplansprojekt sett ur fågelperspektiv 1915

dra eftersom man överallt använt sig av likartade koncept, lösningar och detaljer. Varje fasad verkar likna en annan, varje bostad verkar vara en kopia av en annan och många platser är som vilken plats som helst. De flesta finländska småstäder och förorter är uppbyggda under samma period och just därför påminner de om varandra och just därför är neutraliseringen genomgående.

Det är också därför som ovannämnda frågor är så väsentliga. Likriktningen bara förstärker rådande sociala och strukturella problem som många förortsområden också annars dras med. I en neutral miljö finns det för få genuina platsskillnader, fästen i omgivningen för vanliga människor att relatera till. För att trivas behöver vi kunna bejaka något som är specifikt för just den plats där vi bor eller arbetar. Det är svårt att beskriva Södris i Esbo centrum eller gamla Nordsjö i Helsingfors annat än som typiskt förortsaktiga. Dessa områdens problematik har på

senare tid utökats av den tilltagande invandringen och av att invandrarna ofta har nödgats flytta in där de billigaste bostadsalternativen har funnits till hands – ofta i områden som ansetts för fula, otrygga och otrivsamma för andra. Områden som från början byggdes inflexibla och med moduler som ser likadana ut överallt – hur skall de kunna möta och tillfredsställa behoven hos en allt mer mångkulturell invånarstruktur? Hur kunde man föreställa sig att de skulle tillfredsställa oss från början? Standardiseringen utgick från att vi alla besitter samma behov och det gör vi säkert också till en viss grad. Men samtidigt kan vi ha olika smak och tycke i massvis av olika sammanhang och ha skilda uppfattningar om allt från politik till människor och inse att under ytan kan vi vara ganska olika. I en omgivning där man förväntar sig att människor skall trivas borde även detta olikhetsförhållande få stöd. Om förorterna tidigare befolkades av rotlösa människor in-

flyttade från landsbygden utökas de idag av rotlösa människor från andra länder och kulturer. Assimileringen är lika viktig då som nu och fortfarande är det svårt om inte omgivningen bjuder till.

Vad finns det då för möjligheter att förbättra de gamla förortsmiljöerna i samband med att så många bostäder och byggnader skall renoveras? Det grundläggande skulle vara att försöka bryta upp likriktningen och förändra närmiljöerna till mer platsbundna och egna helheter med personliga uttryck. Det gäller naturligtvis att försöka utnyttja redan rådande platsidentiteter och försöka förstärka dem. Om ett höghus skall grundrenoveras och dess energihushållning förbättras kommer även fasaden antagligen att behöva bytas ut för tilläggsisoleringens skull. Detta leder till en uppsjö av olika möjligheter som byggnaden kan omformas med; ny färgsättning, nya material, tilläggs våningar; takterrasser, balkonger med mera. Ett typiskt inslag i höghusmiljöerna är de stora mellanliggande parkeringsområdena. Om man kan införa nya lösningar för bilförvaringen (till exempel hallar under jord, parkeringshus) och minska på bilberoendet (till exempel genom att förbättra kollektivtrafiken och närservicen) kan mycket utrymme frigöras för både rekreation, parkområden och ny bostadsproduktion.

På många håll är renoveringsprocesserna redan i gång. Vad man inom de kommunala stadsplanerings- och byggnadskontoren har börjat inse är att förändringspotentialen inte förvaltas till fullo om man inte uppgör helhetsplaner och utbyggnadsstrategier där man ser över hela områden. Detta är bland annat på gång inom Helsingfors som arbetat med en utbyggnadsstrategi (TRM – täydennysrakentamisen mallit) av nuvarande förortsområden, och i Esbo har man uppgjort en vision för till exempel just Södrik och startat ett utvecklingsforum för Esbo centrum. I sådana processer är det förstas väsentligt att områdenas egna lokala aktörer – invånare, fastighetsbolag, näringsidkare och så vidare – involveras i tillräckligt hög grad och att deras förväntningar och behov på något sätt återspeglas i planeringen. Det underlättar både genomförandet och anpassningen.

En viktig aspekt är att våga gå tillräckligt långt i förnyandet av de gamla områdena. Det är många miljoner som kommer att investeras i både nya och renoverade bostäder. Skulle det inte vara ekonomiskt att påverka efterfrågan av dessa bostäder genom att satsa på omgivningens dragningskraft och trivsamtahetsnivå? Något som har med detta att göra och som definitivt borde lyftas upp mera inom vårt byggande är det offentliga rummets status, det vill

säga det allmänna utrymme vi upplever att vi alla delar, upplever och använder gemensamt. Om det offentliga rummet är oinspirerande och underhållet obefintligt (ökända exempel bland annat östra Böle och Esbo centrum) väcks inte vår kollektiva ansvarskänsla och rummet förvandlas till ett ingenmansland som ingen riktigt vill ta hand om. Därmed handlar förnyelsen inte bara om renovering av enskilda hus utan om hur dessa enskilda hus kan växelverka i det offentliga rummet tillsammans med varandra och andra element så som torg, gator, fotgängarstråk, lekparkar med mera.

Och just därför är sammanlänkandet av offentliga och privata intressen och samarbetet mellan dessa så viktigt! Gator, lekparkar och torg ägs i allmänhet av staden eller kommunen medan husen ägs av fastighetsbolag eller andra privata aktörer. Affären vid torget drivs av affärsidkaren och det offentliga utrymmet används av oss alla. Samtidigt planeras allt av planerare av olika slag. Som exempel: för att i samband med ett områdes fasadrenoveringar få till stånd en serie av fasadmålningar (till exempel längs med en gata på stora fönsterlösa husgavlar, som 70-talselementhusen ofta har) som tillsammans utgör en helhet – ett ”stadsbildskonstverk”, något som absolut kunde göra det offentliga rummet mera intressant och ha en genomgående slagkraft med tanke på områdets förnyelse och identitetsskapande – måste många olika saker hända och passa ihop. De olika fastighetsbolagen som drar sina egna renoveringsprojekt måste inse mervärdet i att investera i området som helhet och kunna komma överens om utförandet. Planerarna borde i sin tur lyckas med att presentera en lösning som passar in i sammanhanget och myndigheterna (och kanske politikerna) måste vara färdiga att godkänna det hela. Samtidigt måste allt förankras hos områdets invånare på något sätt (exempelvis via en boendeförening). För att ”konstverket” som helhet skall bli av bör alla vara färdiga att mötas. Den stora frågan är varifrån initiativet till ett sådant projekt kan tänkas komma? Mitt svar är att det kan uppstå ur samarbetet i sig om ett öppet nätverk är etablerat mellan alla olika parter.

När vi idag blickar tillbaka på huvudstadsregionen kan vi se en stad, Helsingfors, som under årtiondena efter kriget växte till en region. Denna region

utvecklades i stort enligt en resursineffektiv modell; utspridda köpcentra, separata bostads- och arbetsplatsområden och ett långtgående bilberoende. Endast Helsingfors centrala delar kunde uppvisa den traditionella stadens funktionalitet och utseende. Nu håller denna region på att sakta konsolideras till en allt mer stadsaktig form. Staden som blev en region håller nu så småningom på att bli en stad på nytt. Efterfrågan på bostäder finns fortfarande kvar och befintliga områden förtätas och fylls ut samtidigt som nya skapas i randområdena. Även projekt som bland annat västmetron stöder denna utveckling. Utmaningarna ligger i att genomföra utfyllnadsbyggandet och renovera de gamla miljöerna på ett sätt som förbättrar stadsmiljön istället för att försämra eller bara bibehålla den. För det behövs både en stark invånarförankring och ett mångsidigare uttryckssätt för byggandet än tidigare.

För i sista hand handlar det inte bara om att förnya de omgivningar som byggdes för cirka 40 år sedan. Fastän utvecklingen definitivt har gått åt rätt håll har vi fortfarande svårigheter att skapa trivsamma boendemiljöer och offentliga utrymmen. Ett problem i vårt land verkar vara att byggandet utvecklas genom perioder och arkitektoniska trender som ofta upplevs avskiljda från varandra. Varje period tycks ha svårt att bryta ut ur sin egen stil innan en slags mättnad är uppnådd. Lanseras det en ny genombrytande trend utnyttjas den till enformighet. Det verkar vara svårt att åstadkomma en jämn mångfald. Variationen uppstår snarare genom att vi lämnar efter oss olika lager av stilar där de efterföljande ofta är motreaktioner till de föregående. För att den långsamma omstruktureringen av huvudstadsregionen skall lyckas generera trivsamma miljöer och för att likriktningen skall kunna brytas, tror jag att det behövs en större dos av kontinuerligt skapad variation. Det handlar inte om att släppa kontrollen över vad som görs och byggs utan om att kunna tänka sig alternativa lösningar bredvid varandra och att tillåta en mer fördomsfri inställning till helhetens utformning. Om man som invånare skall kunna förankra sig i sin närmiljö bör omgivningen både vara tillräckligt mångsidig och inspirerande och erbjuda ställningstaganden.

FREDRIK LINDBERG

Hamsuns år i Helsingfors

...det er ingen vesensforskjell på oss
mennesker i Norden.

”Vi bor nu här ute på en ö, då vi icke hittat rum i själva staden. Det är mycket obekvämt, men kan inte hjälpas”. Så beskriver Knut Hamsun i ett brev vistelsen på Råholmen, numera ett stenkast från Sibeliusmonumentet i Helsingfors, men då avlägsen och utan bro.

Hamsun bodde i huvudstaden nästan ett år, från november 1898 till september 1899. Han mötte Sibelius och många andra kända finländare, som under den bistra men kulturellt sett vitala förryskningstiden ofta var svenskspråkiga. Den norska facklitteratören Bjørn Rudborgs bok *Knut Hamsun og Finland* är ett intressant punktnedslag i en epok och ett författarskap.

Det var efter ett några veckors första uppehåll på hotell Kleineh invid Salutorget som Hamsun i brist på bättre fann vägen ut till Råholmen. Med sig till tvåvåningsträvilla Trollebo, även kallad Tomtebo, hade ”bondeförfattaren” och blivande Nobelpristagaren sin första hustru Bergljot, en fager 25-årig societetsdam från Kristiania. Det var besvärligt att från holmen ta sig in till stan i synnerhet under menföre. ”Knut och jag vantrivs här så vi håller på bli galna”, skriver hustrun i ett brev. Hamsun noterar: ”Bergljot bar vatten och skurade golv, kläderna sköljde hon flere gånger i en öppen råk i isen.”

Romanen *Victoria* hade nyligen kommit ut. Den anmäldes stort i *Hufvudstadsbladet*, där Hamsun strax efter sin ankomst själv

medverkade med en lång recension av Strindbergs nya pjäs *Till Damaskus*. Under vistelsen skrev han mest artiklar och någon enstaka novell. Det mest arbetsdryga projektet var den språkliga omarbetningen av genombrottsverket *Svält*. Tio år efter debuten gjorde Hamsun den, i språkdaningens tid, mera norsk.

Bokens kändiskabinett omfattar en mängd flinka unga och äldre män. Till de senare hör Hamsuns idol Strindberg, som vävs in i skildringen via Harriet Bosse. ”Vill ni ha ett barn tillsammans med mig, fröken Bosse?”, lär Strindberg ha yttrat första gången han såg sin blivande finländska hustru. Då Hamsun träffade sin 23 år yngre andra hustru Marie sa han lika gubbsjukt: ”Herregud så fager ni är, mitt barn!”

Trollebo, Hamsuns hem på Råholmen

Bland Hamsuns bekanta får Sibelius stå först, fast de knappast sågs så ofta. Sibelius hade enligt författaren ”gröna ögon, som ilska blev allt grönare”. På Kämps sena symposieafton står Hamsun upp som hedersgäst bland Eino Leino, Gallen-Kallela och Kajanus, reciterande Ibsens partriotiska dikt *Terje Vigen*. ”Sibbans” 33-årsdag slutar med ett ystert party där man tydligen river ner en kakelugn.

På hemgården i Nørholm hade Hamsun en teckning av kompositören gjord av Albert Engström, och från Konstantinopel skrev diktaren en hyllning: ”Du er i Musik/ i gylden Lyrik/ en grønjøjet gud her paa jorden...”

Både Sibelius och Hamsun var vid tidpunkten på väg att slå igenom på bred front. Senare under vinterkriget 1939 fick Finland världens sympatier på sin sida, medan gamle Hamsuns författaraura efter kriget solkades av nazistsympatierna. Stämpeln satt i ännu år 1999 då *Hufvudstadsbladets* kulturchef Gustaf Widén föreslog en vägstump i Tölö till Hamsuns minne. Den flitige insändarskribenten Eino Nivaja (Rudborg felstavar namnet Nivajara) varnade i ett genmäle för att hylla en förrädare.

Bokhandlaren, författaren och redaktören Wentzel Hagelstam blev den kanske närmaste helsing-

forskompanjonen. ”Korrespondensen mellan dem är imponerande”, noterar Rudborg, som lusläst även finländska arkiv. Hagelstam hade en bokhandel på gatuplan i hotell Kämp, han gav ut den högklassiga men kortvariga tidskriften *Ateneum*, som också den öppnade fönster mot Europa. Dessutom betalade han Hamsuns spelskulder från kasinot i Ostende och jobbade länge som *Hufvudstadsbladets* korrespondent i Paris.

I boken citeras ett brev från Wentzel Hagelstam till Sibelius långt senare:

Kände du Knut Hamsun? Jo, eftersom han skrivit till mig om dig. [...] Naturligtvis telegraferade jag till hans 70-årsdag i somras och fick följande rader till svar: ”Kjære Hagelstam, bare vent til du selv blir 100 år og Olding, så blir du dypt nedslagen over hvert Fødselsdagstelegram!”

Rudborg ger en målerisk bild av Helsingfors vid tiden för Hamsuns besök. Staden vimlar av fosterlandskämpar, litteratörer, press- och festfolk.

En detalj etsar sig fast i minnet. År 1899 hålls ett protestmöte mot Februarimanifestet på stan. Hamsun är på plats. De finska anförandena simultantolkas i hans öra av Juhani Ahos hustru, konstnären Venny Soldan.

Bergljot och Knut Hamsun

Äventyrare

Vid sidan av Hagelstam blev den numera för en folkvisa kända redaktören Alexander Slotte Hamsuns trogne. Slotte försökte med författarens hjälp utan framgång få en pjäs om allmogelivet uppförd i Oslo.

Äventyraren och aktivisten Konni Zilliacus jobbade på *Nya Pressen*, som i likhet med tidiga *Argus* och många

andra blad under förtrycksperioden hade problem med censuren.

Med Konni kunde Hamsun prata till exempel om Amerikas indianer och nybyggare. Bägge hade strövat omkring i Staterna. Konni skrev en bok om Amerikas indianer och Hamsun en om Amerikas andliga liv. Under rysk-japanska krigets efterdyningar anklagades Konni för vapensmuggling. Plannerna på en emigrantkoloni i Kanada, undan det ryska förtrycket, förverkligades aldrig.

Kanske inspirerade samtalen med Konni till den gruvliga novellen *Zacchaeus*, ponerar Rudborg. Novellen utspelar sig i Nord-Dakota och handlar om en man som på krogen blir serverad sitt eget finger med nagel och allt.

Vilka direkta intryck av Finland kan då spåras i böckerna som följd av Helsingforsvistelsen? *Svält* har några figurer med finsktljudande namn: Ylajali och Happolati (Ylä-Jaali och Happolahti?). Kanske ett tidigt belägg för det omöjliga i att stava finska namn rätt. Under revideringen av *Svält* dyker en finsk i stället för rysk sjöman upp på en båt i hamnen. I den sena memoarboken *Längs igengroddastigar* finns en skiss från bokhandeln vid Espen.

Strindbergs vän, den liksom han av äktenskapsfrågan upptagne tysk-svenske författaren Adolf Paul, noterade i samband med ett besök på Råholmen att Hamsuns hade det slitsamt, speciellt Bergljot som skötte hushållet. Knut bad Paul ordna en bostad närmare stan. I mars 1899 flyttade Hamsun in i ett numera likaledes rivet trähus på Kaserngatan, där de bodde fram till hösten och avfärden.

Äktenskapet gick mot sin upplösning. Bergljot längtade till sitt hos släktingar placerade barn från första äktenskapet. Hamsun skulle resa vidare till Ryssland, träffade snart Marie som följde honom livet ut. Rudborg noterar att Marie efter kriget besökte Helsingfors för att lansera sin barnbok.

Rudborgs bok är tät. Han kommer på saker som får en gammal helsingforsare att lystra. Till exempel att Sillanpää senare bodde på samma hotell Kleineh som Hamsun. Från Salutorget var vägen kort till förlaget, där den unge Frans Eemil kunde kvittera ut honorar per skriven matsedel.

Eller detta: den ryska generalguvernören Bobrikov hann före attentatet sova bara en natt i villa Bjälbo mittemot Råholmen, numera statministerns residens.

Medial exponering

Jag kommer på mig med att under läsningens gång reflektera över författarna och kulturlivets förändring... Hamsun i de klapprande hästdroskornas Helsingfors för 113 år sedan... hur skulle författare i dag omhändertas och exponeras i Helsingfors?

Om paret Paul Auster-Siri Hustvedt skulle bo ett år på Sveaborg skulle nog också de firas. Borgmästaren skulle ordna en liten bankett och förlaget skulle bjuda den samlade pressen på lite hip-hop. FST5:s *Boktid* skulle ta färjan ut till kändisarna, förreviga Siris roliga skratt och Pauls *understatements*. Hon skulle berätta om sina nervösa syndrom och han om minnets spratt i sin nya roman. *Hesaris* månadsbilaga skulle fånga paret ur många spännande bildvinklar vid klipporna på Sveaborg, och Pia Ingström skulle reflektera i *HBL*. Festspelen skulle ordna en soirée i festivaltältet och utländska medier skulle kanske skriva om New York-borna som bor på fästningsön med fångar som grannar.

Om hundra år skulle någon amerikan skriva en bok om parets tid i Finland och berätta om förhållandena i detta hörn av Europa, då känt för sina skolskjutningar och massakerns Norge. Antagligen skulle boken komma ut enbart som e-bok, eller som något kommande luftigt virtualpergament...

Hamsun var en på sin tid maximalt medial *ex cathedra*. Som eldig föredragshållare drygade han ut sin kassa i Kristiania och Köpenhamn och reste land och rike runt. I Helsingfors talade han på universitetet. Han talade om litteraturens möjligheter att väcka liv i folk. Därvidlag har inget förändrats. Bara reklamen har kommit till – atombomben, den elektriska tandborsten, Bollywood, stadionkonserterna, kaféernas oväsen.

Kanske de bästa romanerna skrevs på 1800-talet. Parallellt med Rudborg läste jag på nytt Hamsuns *Pan*. Förutom några direkt äckliga passager där sä-

En kvinna från Rödbergen

Detta är berättelsen om en kvinna från Rödbergen.

Egentligen var hennes rötter i Tavastland, där hon tillbringade barndomssomrar hos mor- eller farföräldrar. På orter som Parola, Aulanko och Vanajavesi. Men enligt Wikipedia föddes hon den 28 februari 1909 i Helsingfors.

Där gick hon ett par år i "lärdomsskola", men försörjde sig sedan som fabriksarbeterska, gatsoperska, försäljerska, baderska och nakenmodell.

Hon kom i kontakt med författarkretsar via studier vid Helsingfors Arbetarinstitut och anslöt sig till Nuoren voiman liitto 1933. Där godkändes hon som medlem i litteratursektionen efter att Mika Waltari accepterat fyra av hennes dikter. De har försvunnit

ur Suomen Kirjallisuuden Seuras arkiv.

År 1947 publicerade hon sin diktsamling *Paratiisin valloitus* ("Erövringen av paradiset"). Den har av Tuomas Anhava betecknats som den första helt moderna finska lyriksamlingen (också professor Osmo Hormia anges som far till det omdömet).

Kvinnan hette Impi Kauppila. Hon var i fyra års tid min familjs underhyresgäst i lägenheten Bangatan 23 A 11. År 2005 blev hon ett kort kapitel i min bok *Svenska talande sämre folk*.

Impi Kauppila aviserade med det avslutande poemet i sin bok att hennes första diktsamling också skulle bli den sista. Den har titeln "Hiljaisuuteen menen" ("In i tystnaden går jag") och lyder så här:

terjántan belägras av jägaren Glahn är berättelsen förbluffande modern. Hamsun tål läsas inte minst för den dramatiska nervens skull. Han är bra på att skildra den levande naturen och den mänskliga naturens psykopatologi.

Knut Hamsun og Finland är levande kulturhistoria. I en norsk tidskrift kom han år 1928 nostalgiskt ihåg vistelsen:

Jeg sitter og minnes Finnland. Jeg reiste dit engang i mine yngre dager. Det ble som å være hjemme, jeg fant ingen større forskjell, og jeg ble boende der lenge [...] Det var just i verste Bobrikoffs dager i Helsingfors. Jeg kom dit uten forutsetninger for å forstå finnenens trengsel, og så herdet var dette folk at jeg heller ikke noen gang under mit opphold kom til å mærke synderlig at

jeg var i et land under fremmed tvangsvelde. Det blomstret tross alt kunst og vitenskap, produksjon, sjøfart og industri, Edelfelt hadde holt sitt inntog i Frankrike med portretter av Rochefort og Pasteur. Navnene Gallén og Sibelius blev verdensnavne[...] Dertil kommer at når jeg leser finske författare i oversettelse, virker de ikke fremmed for meg, de handler mest om bondelevet, og da jeg selv er bonde og bondeforfatter, føler jeg meg i slekt med finnen og hans leveform. Nei, det er ingen vesensforskjell på oss mennesker i Norden.

TOM ÖSTLING

Bjørn Rudborg: *Knut Hamsun og Finland*.

Dokumentar. 141 s. illustrerad, Norgesforlaget 2010

*Runon hurman lunastin
palavilla käsilläni
jääkylmällä tiellä.*

*Aurinkoni nauroi
kaukaisessa maassa
kaiken yllä
ilman taikaa.*

*Hiljaisuuteen menen,
lyötynä,
lunastamatta yhtään sanaa.¹*

* * *

Genom en lyckträff, eller förbindelser, vad vet jag, hade min familj 1939 fått en hyreslägenhet i ett nyrenässanshus, ritat av Constantin Kiseleff i början av 1890-talet. Dit flyttade vi från den idylliska kåkstaden "Fredikan" eller Fredriksberg som numera fått det fantasilösa namnet Böle.

Till lägenheten hörde ett rum med enskild ingång, utan toalett men med egen kakelugn och en gasplatta med två lågor. För den måste man inhandla gaspolletter.

I detta rum bodde Impi Kauppila i fyra år. Hon betalade hyran punktligt, 100 mark i månaden, och lånade aldrig pengar. En gång om dagen kom hon in och tömde sitt "kisiämbär" i vår WC. Ibland gick hon genom tamburen just när vi satt och åt middag i köket.

Man kunde inte kalla henne vacker, men hon var snäll med oss barn. Ibland kunde hon vara på trekvarten, och urskuldade sig då med sitt yrke.

– Ser ni barn, tant Kauppila arbetar som baderska och då blir man så svettig att man måste dricka alldeles förfärligt.

Impi tog inte emot andra herrbesök på sitt rum än den prydliga konstnären Oskari Paatela och en mindre prydlig diktare.

Det var tillräckligt för att jag skulle göra mig lustig över hennes förnamn Impi när jag väl lärt mig vad det betydde.

¹ Diktens extas löste jag in / med mina brinnande händer / på iskall väg. // Min sol skrattade / i ett fjärran land / ovanför allt / utan magi. // In i tystnaden går jag, / slagen, / utan att lösa in ett enda ord.

Enligt *Kulttuurivihkot* (2/1998) bedrev Kauppila också konstnärstudier. Samma källa skrev dock att hon närmast var känd bland konststuderandena "eftersom hon arbetade som nakenmodell och uppenbarligen hade många kärleksförhållanden".

Tidskriften citerar också Raoul Palmgrens jämförelse mellan Kauppilas poesi och Katri Valas tjugotalsdiktning. Han nämnde speciellt bådas "animaliska lovprisning av den fysiska kärleken".

Hennes dikt "Täydenkuun alla" ("Under fullmånen") lyder:

*Maaliskuussa täydenkuun alla
tahdoin olla täydellinen ja rakastettu.
Kasvojesi kauneudella ruokin
ajatuksiani, lumottu.
Veremme kohisi uhkaavana.*

*Sanoin:
Sydämeeni kirjoitetun lain mukaan
Etsin henkemme ja veremme liittoa.
Tiemme eksyivät täydenkuun alla.
Tänään rakastaisin
mitään sanomatta.²*

* * *

Återspeglas Impi Kauppilas sociala situation i hennes dikter? Enligt Raoul Palmgren hänvisar "bara någon enstaka dikt direkt till en samhällelig-ideologisk attityd". Vissa samhällliga känslor hittar Palmgren ändå i dikten "Lapsia" ("Barn"):

*Syntyneinä valtion kansalaisiksi
vaelsimme nälkäisinä
ja repaleisina lokakuisella tiellä.
Suuren herraskartanon
viljamakasiinin kohdalla
tasasimme leivänkannikkamme,
ristimme lapsenkätemme
ja siunasimme leipämme.*

*Kuulimme siipien suhinan
taivaallisesta merestä.*

² I mars under fullmånen / ville jag vara fullkomlig och älskad. / Med ditt ansiktes skönhet matade jag / mina tankar, förtrollad. / Vårt blod sjöd hotfullt. // Jag sade: / Enligt den lag som är skriven i mitt hjärta / Söker jag ett förbund mellan våra själar och blod. / Våra vägar kom bort under fullmånen. / I dag skulle jag älska / utan ord.

*Naakat lensivät ylitsemme.
Suuren herraskartanon kahlekoira
ulisi kuolemaa.³*

Poeten Merja Virolainen knyter an till publiceringsåret av *Paratiisin valloitus* (1947) i sin analys av Kauppilas dikter. Det politiska livet förändrades då i efterdyningarna av andra världskriget. Det kommunistiska partiet återkom från underjorden och fick en roll i det finländska samhället och man lystrar i dikten till det som förenar marxismen med kristendomen: tron på befrielsen. Virolainen citerar titeldikten ”Paratiisin valloitus”:

*Auringon kokoinen kultaraha
putosi paratiisin tielle
sokaisten portinvartijan silmät.
Välkkyvä miekka ei meitä tavoita.
Kahlekoira antaa lasten leikkiä luillaan.⁴*

Enligt Virolainen knyts den samhälliga förändringen här, och i några andra dikter, till en kristlig utopi: paradiset har intagits; oskuldens tillstånd återerövrats.

*Kultahiekalla peitettyjen uhrien yli
tulevat sadonkorjaajat,
veljet keskenään,
nöyristä nöyrimmät rauhan vuoksi.⁵*

* * *

Framgången med debutboken blev euforisk för Impi Kauppila. Hon köpte en pälskappa åt sig själv och *Kalevala* på finska åt min storebror Rainer.

3 *Födda till medborgare i staten / strövade vi hungriga / och trasiga på oktobervägen. / Vid den stora herrgårdens / sädesmagasin / delade vi vår brödkant, / korsade våra barnahänder / och välsignade vårt bröd. // Vi hörde vingsus / från det himmelska havet. / Kajorna flög över oss. / Den stora herrgårdens bandhund / ylade död.*

4 *Ett guldmynt stort som solen / föll på vägen till paradiset / och förblindade portvaktens ögon. / Det glimmande svärdet når oss inte. / Bandhunden låter barnen leka med sina ben.*

5 *Över offren täckta med guldsand / kommer skördemännen, / bröder emellan, / de ödmjukaste av de ödmjuka för fredens skull.*

Mitt bestående minne av henne blev allt annat än lyriskt.

En dag när jag kom hem från skolan såg jag en papperslapp sticka ut ur hennes brevlucka. Jag petade nyfiket loss den. På ett skrynkligt rutigt papper stod det skrivet:

”Nussiminen pyydän heti. Annankatu 9 B 15”
(Knullning önskas genast. Annegatan 9 B 15).

Jag stoppade skyndsamt tillbaka pappersbiten. I den sekunden förlorade en trettonårings romantiska själ sin svendom.

* * *

Impi Kauppila är föga känd, och hennes bok är svår att hitta. Men lektor Hilja Mörsäri intervjuade henne på femtiotalet för en akademisk uppsats. Det var när den litterära ungdomen ännu debatterade modernism kontra traditionell poesi. Tuomas Anhava betraktade enligt Mörsäri Kauppila som en vägröjare och hennes bok som en fanfar för expressionismen.

Kauppila hade frångått slutrimmen, använde en fri rytm och förklarade på inget sätt sina språk- och sinnebilder. Utgivningen av hennes bok stöddes av Sylvi Kekkonen som tyckte om texten och uppmuntrade sin vän förlagsredaktören på Otava att ge ut den.

Hilja Mörsäri anger att Kauppila var mera självmedveten och reflekterande än vad som hittills ansetts. Kritikerna ansåg att hennes dikter fötts som uttryck för nöd. Poeten bekräftade själv att de kommit till snabbt och synskt, under svårt tryck. Enligt Mörsäri var orsaken till att hon aldrig skrev mera – och förstörde sina egna texter – att hon under kampen för sin överlevnad hade uttömt sig själv.

Kauppila flyttade bort från sin enrummare för att min farmor Ida Maria och hennes syster Elin skulle få bostad. Jag såg henne några år senare på Tope-liusskvären, uppsvullen och nedsliten. Jag tog en omväg för att inte bli igenkänd, i onödan. Hennes blick stirrade långt förbi mig.

Min mamma kände hon däremot igen. När de en gång möttes på gatan sade hon:

– Rouva Lönnfors, minä en ole enää yhden miehen nainen (Fru Lönnfors, jag är inte längre en en mans kvinna).

I ena av sina dikter, ”Millä vedellä...” (”Med vilket vatten...”) hade hon skrivit:

*Häpeällisen nimen
kirjoittit minun otsaani.
Olen vain värisevä lehti
auringon nousujen kultasateessa.
Millä vedellä
pesen kätenne?*⁶

* * *

När Mörsäri visade sin uppsats för Matti Kuusi sade han att dikten var skriven i Tavastehus kvinnoängelse. I stadens bibliotek fanns nämligen bara ett exemplar av hennes bok. Invid en dikt hade det med blyerts antecknats att den var skriven i fängelset. Samtidigt antyds det att fängelsestraffets orsak hade varit en olaglig abort.

Kauppila kan knappast ha suttit i fängelse under de fyra år hon var vår underhyresgäst. Men följande dikt, ”Hääyö” (”Bröllopsnatt”), kan ha skrivits långt tidigare:

*Verenpunaia lumpeenkukkia
loihdin Vanajaveden hopeaveteen.
Rautoja raskaampi on viittani loisto.
Hämeen vanhan linnan häpeästi
tarttuvat kalliit luurankokädet
täydenkuun maljaan.*⁷

När *Paratiisin valloitus* kom ut kunde jag i min tonårscynism omöjligt tro att Impi Kauppila hade skrivit den själv. Jag misstänkte att hon fått hjälp av en svartmuskig, orakad slashas med dystert irrande blick som brukade besöka henne.

När jag av en tillfällighet nyligen guidade Eino Leino-sällskapet i Rödborgen letade jag fram hennes bok, läste den på nytt och forskade i det lilla som har skrivits om henne.

Det fick mig att ändra åsikt.

Jag hade börjat läsa Dostojevskij på nytt. Det slog mig hur mycket hans kvarter i Sankt Petersburg liknar min barndoms Rödborgen, med sina ”koldets” (gårdsbrunnar), sina *kuppilor* och till och med ”Pjat gulov” (femkanten).

Och Impi Kauppila blir en i raden av de prostituerade som Dostojevskij hyste en så djup medkänsla för, Sonja i *Brott och straff* och Liza i *Anteckningar från källarhållet*.

Det som hennes dikter i *Paratiisin valloitus* säger till mig idag är *Ecce Homo*, se människan. Eller som Dostojevskij uttryckte det: ”Man blir varse, att även den ringaste och sista människan är en människa, och kallas min broder”.

Impi Kauppila dog år 1991, under för mig okända omständigheter.

Hon var en kvinna från Rödborgen.

PER-ERIK LÖNNFORS

Källor:

Impi Kauppila: *Paratiisin valloitus*, Otava, 1947.

(osign.): ”Impi Kauppila, salaperäinen modernismin airut” [referat av Hilja Mörsäris föredrag], Tyrväntö-verkko, Ylikartanon uutisia 11.6.2006, <http://www.tyrvanto.net/ylikartanol/kauppila.htm>

(osign.): ”Pieniä laulajia”, *Kulttuurivihkot* 2/1998.

I *Kulttuurivihkot*-artikeln anges följande källor:

Osmo Hormia: ”Moderni runo”. *Suomalainen Suomi* 4/1955.

Osmo Hormia (red). *Uuden runon kauneimmat. Valikoima modernia suomalaista lyriikkaa vuosilta 1946-1956*.

Raoul Palmgren: *Kapinalliset kynät. Itsenäisyyden työväenliikkeen kaunokirjallisuus III. Rauhan ja edistyksen optimismista kylmään sotaan (1944-51)*. WSOY: Helsinki 1984.

6 Ett skamligt namn / Skrev ni på min panna. / Jag är bara ett darrande löv / i soluppgångarnas guldregn. / Med vilket vatten / ska jag två era händer?

7 Blodröda näckrosblommor / trollade jag fram på Vanajavesis silvrevatten. / Tyngre än järn är min mantels prakt. / Ur skammen i Tavastlands gamla slott / griper dyrbara benrangelhänder / fullmånen bågare.

Aurora Karamzin firar karneval på Boulevarden

För att Villa Hagasunds aristokratiska behag skulle komma till sin fulla rätt, borde Finlandiahuset rivas. Som det är ligger Helsingfors vackraste byggnad hopplöst i skuggan av halvmodern kolossalarkitektur, skyddad endast av ett fåtal kroniskt hotade träd. Långt mer gynnad av geografin är Träskända gård i Esbo, med dess ståtliga huvudbyggnad, i sitt nuvarande skick visserligen i svensk stil, och månghundraåriga praktekar. Där kan en vandrare med öppna sinnen alltså förnimma historiens vingslag, om det vill sig väl som ett prassel från Aurora Karamzins krinolin.

Vem Eva Aurora Charlotta Karamzin var vet vi alla. Ej endast var hon sin tids fagreste och förmögaste kvinna, hon var också en föregångerska i sociala frågor. Fägringen kom från generna, förmögenheten från hovjägmästaren Paul Nikolajevitj Demidoff, välgörenheten från hjärtat. I Nizjnij Tagil grundade Aurora, omgift med överste Andrej Karamzin, ett barnhem med skola och ett sjukhus. I Helsingfors gav hon betydande bidrag till daghem, skolor, soppkök, barnhem, ålderdomshem. Verket kröntes 1867 med Diakonissanstalten.

Aurora Karamzin levde länge, lika länge som tre kvinnor som blev 31. Så har Åsa Kalmér, i sin iscensättning av Annina Enckells *De bäst anpassade* på Alexandersteatern, mycket riktigt valt en treklöver att representera olika stadier av hjältinnans liv. Sophia Heikkilä var vackrast, Anna Hultin mest sannolik, Ingrid Söderblom mest avväpnande med sin mogna charm. Någon psykologisk karaktärsstudie har Annina Enckell dock inte eftersträvat; åtminstone ligger Åsa Kalmérs tolkning långt ifrån en sådan. Snarare kan föreställningen betecknas som – tack vare Ann Bonander-Loofths nål och tråd – ytterligt välekiperad expressionistisk karnevalism, med

snabba växlingar, mycket spring av många fötter, och på många händer ett våldsamt överspel med snudd på buskis. Riko Eklundhs grimaserande Rehbinders, Sue Lemströms korsning av lejon och lieman, Mikael Anderssons Paul Demidoff, med gutturala strupljud som främsta kommunikationsmedel – listan kunde mångdubblas. Flera personer dör under föreställningen, till publikens förskräckelse skjuts Andrej Karamzin för öppen ridå, men också många av de levande ramlar ideligen omkull och blir liggande – möjligen metaforiskt, i harmoni med titelns darwinistiska ton. Så dyker också Charles Darwin själv upp, i Riko Eklundhs fryntliga gestalt, i en drömsekvens, med Mikael Anderssons karlavulne kejsare som interlokutör. Under några minnesvärda sekunder hamnar Ingrid Söderblom mellan kombattanterna, som en hasselnöt i kläm mellan knäckarens käkar.

I minnets ljus framstår Eino Kalimas uppsättning av *Tre systrar* på Kansallisteatteri, i slutet av femtiotalet, som mitt livs största teaterupplevelse. När spelet på Alexandersgatans tiljor närmade sig kokpunkten, kom jag att leka med tanken på hur Kalima skulle ha skridit till verket. I Åsa Kalmérs tolkning fann jag ingen vemodig rysk stämning lika litet som en potatisbrun finländsk, inga vingslag hördes men desto tydligare suset från de osynliga trådar vilka styrde marionetternas rörelser. Och i ett fall synliga trådar, kopplade till en knähög docka mer lik Sue Lemström än Sue Lemström själv – och mer levande än alla andra aktörer, skulle jag skriva ifall jag tordes. I några scener, framför allt de mellan Anna Hultin och Åsa Wallenius innerligt gestaltade syster Emilie, utvecklades ett samspel av mer djupgående art, men det drunknade strax i karnevalens virvlar. I historiens vanvett, om man så vill. På de tiljor som föreställde världen var föreställningen jag såg en nästan oavbrutet roande fest, men kanske ändå inget för de norska ungdomarna i min närhet att minnas om femtio år. Hur klar deras uppfattning om Aurora Karamzins enastående karaktär och karriär kan ha blivit, är objekt för spekulation.

NALLE VALTIALA

